

KARJALAN KANSAT JA KIELET KONTAKTEISSA

ASUTUSHISTORIALLISTA TAUSTAA JA LINGVISTISIÄ SEURAUKSIA

1. JOHDANTO

Karjalasta näyttää aina olevan vähintään kahdeksi. Yksi kaihoaa Karjalan laulumaille, toinen muistelee kurjaa Karjalaansa; vuosisadan vaihteen taiteen- ja tieteentekijät suuntasivat kulkunsa kotoisen Karjalan itäpuolelle Kauko-Karjalaan, ja vielä nykyisinkin puhumme Laatokan Karjalasta ja Itä-Karjalasta tai (Suomen) Karjalasta ja Venäjän Karjalasta. Tässä artikkelissa tarkastelun kohteena on itäinen Venäjän Karjala, jota nimitän lyhyiden vuoksi vain Karjalaksi; nykyisen Karjalan tasavallan lisäksi nimitys kattaa Vianmeren pohjoisrantamat sekä Syvärin eteläpuoliset ja Äänisen-takaiset seudut, joille Karjalan kansojen asuin- ja vaikutusalueet ovat aikojen kuluessa ulottuneet. Karjalan tekee kielitieteellisesti mielenkiintoiseksi ensinnäkin se, että sieltä löytyvät suomen lähimmät itäiset sukukielet, ja toiseksi se, että alueelle on vuosituhansien ajan ollut ominaista erisukuisten kielten yhteiselo ja vuorovaikutus. Painotukseltaan erilaisia tutkimusnäkökulmia Karjalaan tarjoutuu niin ikään ainakin kaksi. Niistä ensimmäistä kutsun läntisesti painottuneeksi, toista itäisesti painottuneeksi näkökulmaksi.

Läntisesti painottuneelle näkökulmalle on ominaista Karjalan tarkasteleminen suhtees-

▷

sa Suomen vaiheisiin¹. Kielitieteessä on historiantutkimuksen tapaan nostettu esiin mm. sellaisia merkittäviä rajapyykkeitä kuin Pähkinäsaaren rauha 1323, jonka raja synnytti Karjalan kahtiajaon läntiseen Suomen Karjalaan ja itäiseen Venäjän Karjalaan ja joka siten vauhditti suomen kielen ja karjalan kielen erilleen kehittymistä, ja Stolbovan rauha 1617, joka johti itäisimmän Suomen karjalankielisen väestön siirtymiseen Venäjän puolelle. Suomen murteiden muotoutumiseen heijastuneen vaikutuksen lisäksi joukkopaolla oli huomattavaa merkitystä karjalan nykymurteiden kehitykselle. Siirtolaisten myötä varsinaiskarjalainen vaikutus Aunuksen kannaksella voimistui, minkä arvellaan osaltaan vaikuttaneen karjalan kielen aunukselaismurteiden syntyyn; kauemmas Sisä-Venäjälle siirtyneiden pakolaisten kielestä taas sukeutuivat nykyiset karjalan saarekemurteet.

Itäisesti painottunut näkökulma puolestaan kytkee Karjalan kohtalot Luoteis-Venäjän kehitykseen. Tästä näkökulmasta käsin Karjalaa ja siellä puhuttavia kieliä on tarkasteltu mm. itäslaavien ekspansion, Novgorodin nousun ja tuhon ja bysanttilaisen kulttuurin »pohjoisten etuvartioiden» muodostamaa taustaa vasten. Kielitieteessä itäistä näkökulmaa ovat edustaneet esimerkiksi D. V. Bubrih, N. I. Bogdanov ja M. M. Hämäläinen; historiantutkijoista on mainittava ennen muuta Heikki Kirkinen, joka tutkimuksissaan korostaa itäisen Karjalan kuuluneen aikojen sivu sekä poliittisesti että taloudellisesti ja kulttuurisesti Venäjän yhteyteen (esim. Kirkinen 1970: 6). Tämän artikkelin näkökulma on niin ikään itäinen: käsittelen Karjalaa nimenomaan osana luoteisvenäläistä kieli-aluetta.

Nykyisellään luoteisvenäläisen kieli-alueen tutkimukselle on leimallista monitieteisyys. Kuva Luoteis-Venäjän kansojen vaiheista on osoittautunut jossakin määrin fragmentaariseksi ja myös tieteenaloittain rajautuneeksi: erityisesti lingvistiikan tulosten on huomattu löytäneen heikohkosti tiensä muiden tieteiden piiriin (Gerd ym. 1985: 28–29). Asiantilaa korjatakseen Pietarin yliopisto otti 1980-luvun jälkipuoliskolla tutkimusohjelmaansa tieteidenvälisen hankkeen *Luoteis-Venäjän kansojen etnogeneesi*, jonka tarkoituksena on eri alojen tuloksia yhdistelemällä luoda synteettinen kokonaiskuva Luoteis-Venäjän etnisestä, kulttuurisesta ja lingvistisestä historiasta.² Karjalassa — ja laajemminkin Luoteis-Ve-

¹ Kansallisten tieteiden voimistuttua autonomian ajalla suomensukuisten kansojen asuinsijojen, kielten ja kulttuurien tutkimus sai merkittävän aseman suomalaisessa tieteessä. Eri alojen tutkijat tekivät innokkaasti kenttätöitä muun muassa Itä-Karjalassa (ks. tarkemmin esim. Sihvo 1973, Hämynen 1993: 17–19). Itsenäistymisen jälkeen suomalaisten tutkimusmatkat Itä-Karjalaan lähes loppuivat. 1920–1930-luvulla kiinnostus rajantakaista Karjalaa kohtaan sai korosteisen poliittisia muotoja. Alan tutkimus valjastettiin laajalti propagandistiseen käyttöön: aiempien vuosikymmenten tutkimustuloksia käytettiin hyväksi pyrittäessä osoittamaan Suomen ja Itä-Karjalan kuuluvan yhteen niin luonnontieteellisessä kuin historiallisessa ja kansallisessakin mielessä. Jatkosodan vuosina Itä-Karjalan tutkimus oli Suomen miehittämällä alueella erittäin aktiivista, ja tietoa Karjalasta kertyi innokkaiden kenttäkerääjien ansiosta paljon. Sodanaikaista tutkimusta koordinoi ja ohjasi Valtion tieteellinen Itä-Karjalan toimikunta, jonka laatima painopisteohjelma synnytti tiettävästi ensimmäisen monitieteisen suomalaisen tutkimushankkeen. (Laine 1993: 98–104, 120–196.) Sodan jälkeen suomalaisten harjoittama Itä-Karjalan tutkimus hiipui, ja kentällä pystyivät työskentelemään vain harvat ja valitut, kielen- ja kulttuuritutkijoista ennen muita Pertti ja Helmi Virtaranta. 1980-luvulta alkaen suomalaisten kenttätutkimukset Karjalassa ovat kokeneet uuden nousun; uusi piirre on intensiivinen yhteistyö paikallisten tutkijoiden kanssa.

² Hanketta johtavat Pietarin yliopiston venäjän kielen professori Aleksandr Gerd ja arkeologian tohtori Gleb Lebedev. Yleistavoitteista ja konkreettisista osatavoitteista ks. Gerd ym. 1985: 29–30. Hanke yhdistää ison joukon tutkijoita lukuisissa Venäjän yliopistoissa ja korkeakouluissa. Karjalan tasavallassa on kielten ja kulttuurien vuorovaikutuksen tutkimuksella pitkät perinteet, ja petroskoilaisten tutkijoiden panos Luoteis-Venäjän vaiheiden tutkimukselle on nykyisinkin huomattava. Esim. syyskuussa 1993 Venäjän tiedeakatemian alainen Karjalan Tiedekeskus ja Petroskoin yliopisto järjestivät Karjalan tasavallan ministerineuvoston suojeleman monitieteisen symposiumin Karjalan kansojen, kielten ja kulttuurien monitieteisen tutkimuksen ongelmista ja tuloksista (esitelmät on julkaistu kirjaseana Tradicionnaja kul'tura 1993).

näjällä — puhuttavien kielten ja niiden keskinäisten kontaktien tutkimukseen monitieteisyys on tuonut kokonaan uudentyyppisiä tehtävänasetteluja. Niiden muotoutumisessa on perinteentutkimuksen tuloksilla ollut merkittävä osuus.

Perinteentutkijat olivat jo 1800-luvun jälkipuoliskolla kiinnittäneet huomiota siihen, että Luoteis-Venäjän alkujaan hyvinkin eritaustaisten väestöryhmien aineellinen ja henkinen kulttuuri on huomattavan samankaltaista ja ainakin jossakin määrin hybridistä (Surhasko 1981: 268). Ajatus nousi uudelleen esiin 1970-luvulla, ja suuntaan tai toiseen tapahtuneen vaikutuksen osoittamisen ohella tutkimuksissa alkoi yhä useammin esiintyä ajatus luoteisvenäläisestä kulttuuripiiristä eräänlaisena slaavilaisten ja itämerensuomalaisen piirteiden sulauma-alueena (ks. esim. Kriničnaja 1979, Surhasko 1981, Čistov 1993). Perinteentutkimuksen tulosten innoittamina kielitieteilijät ovat sittemmin alkaneet yhä enemmän kiinnostua kielikontaktien roolista alueella puhuttavien kielten kehityksessä, ja viimeksi kuluneiden vuosien aikana on yhdeksi keskeiseksi tehtäväksi noussut Luoteis-Venäjän kielellisen monimuotoisuuden sekä siellä puhuttujen ja puhuttavien kielten keskinäisen interferenssin selvittely. Kuten perinteentutkimuksessa on kielitieteessäkin yksisuuntaisten vaikutusyhteyksien osoittamiseen pyrkivä tutkimus saanut täydennykseen monisuuntaisten kontakti- ja konvergenssiprosessien tarkastelua.

Toistaiseksi Luoteis-Venäjän kielten keskinäisen vaikutuksen tutkimus on ollut luonteeltaan pitkälti etnolingvististä³, ja se on kohdistunut ennen muuta sanastoon.⁴ Etnolingvistien yhteistyö arkeologien, folkloristien ja etnografien kanssa on jo tuottanut dialektologian ja kielikontaktitutkimuksen kannalta kiintoisia tuloksia. Tietoa pohjoisvenäläisten murteiden fonologisista ja leksikaalisista ominaispiirteistä on yhdistetty eri murrealueiden asutushistoriaan. Tutkimuksissa on muun muassa pystytty osoittamaan, että monet murteiden sisäisistä rajoista noudattavat hämmästyttävän tarkasti niitä rajoja, joita arkeologit ovat aineellisen kulttuurin evidenssin pohjalta kyenneet Venäjän Pohjoista asutaneiden muinaiskansojen ja -heimojen välille hahmottamaan (ks. tarkemmin esim. Gerd 1984: 179–180; Komjagina 1984: 155–164; Gerd ym., painossa: 14). Jotkin nykyisistä murrerajoista näyttävät juontavan juurensa aina kaukaa Luoteis-Venäjän esihistorian hämäristä: esimerkiksi Karjalan tasavallan itäpuolelta kulkevan pohjoisvenäläisten murteiden nk. itä-länsirajan taustalla saattaa himertää jo neoliittikaudella vallinnut kieli- ja kulttuuriraja (Gerd ym., painossa: 14).

Suhtautuminen Karjalassa ja ylipäänsä Luoteis-Venäjällä puhuttujen ja edelleenkin puhuttavien kielten keskinäisiin kontakteihin ja niiden lingvistisiin seurauksiin on aiko-

³ Pohjoisvenäläisten murteiden sanastoa ja sen itämerensuomalaisia lainoja ovat etnolingvistiikan näkökulmasta tarkastelleet muun muassa Gerd (1970, 1979), Komjagina (1984), Myznikov (1992) ja Mihajlova (1993). Päätaivoitteena on nk. perussanaston systemaattinen temaattinen kartoittaminen: aihepiirit liittyvät ensisijaisesti maalaiselämään. Etnolingvistien tuloksia ovat hyödyntäneet kielitieteilijöiden lisäksi asutushistorioitsijat: leksikaalista evidenssiä on käytetty apuna esimerkiksi pyrittäessä osoittamaan, että vepsäläiset asuttivat Vienanjoen pohjoisjuoksua nimenomaan Vodla-jokea ja Äänisjokea pitkin (Gerd ym., painossa: 9). Pietarin yliopistossa on tekeillä useita vertailevia tutkimuksia pohjoisvenäläisten murteiden ja itäisten ims. kielten sanavarjoista (Gerdiltä keskustelussa 21.10.1993 saatu tieto).

⁴ Venäläinen etnolingvistinen tutkimus pohjautuu pitkälti 1960-luvulta alkaen vallinneen, kielimaantieteellisesti suuntautuneen dialektologian tuloksiin, ts. jatkuvin kenttäkeruin koottuihin laajoihin korpuksiin ja niistä jo tehtyihin toponymisiin, foneettisiin ja sanastollisiin tutkimuksiin. Korpuukset muodostavat pohjan myös venäjän murteiden suurille sanakirjahankeille eli Yleisvenäläiselle murre-sanakirjalle (Slovar' russkih narodnyh govorov), joka alkoi ilmestyä vuonna 1965, ja Karjalan alueen venäläismurteiden sanakirjalle, jonka ensimmäinen osa ilmestyi syksyllä 1994.

jen kuluessa vaihdellut suuresti. Käytännössä se näyttää pitkälti kulkeneen yhtä jalkaa kulloinkin vallinneen kansallisuus- ja kielipolitiikan kanssa. Esimerkiksi siinä missä pohjoisvenäläisten murteiden tutkijat vielä viime vuosisadalla havaitsivat varsin paljon potentiaalisesti itämerensuomalaisperäisiä syntaktisia piirteitä, jättivät neuvostokauden dialektologit vieraan kielen vaikutuksen mahdollisuuden hyvin usein kokonaan huomiotta murresyntaxin erityisominaisuuksien alkuperää ja kehitystä selvitellessään. Purismiin lienee osaltaan ollut syynä se, että neuvostokielitiede kielsi sen mahdollisuudenkin, että jossakin päin maata syntyisi vähemmistökielten vaikutuksesta venäjän kielen kontaktivarieteetteja (Vinogradov 1964: 16–21; Kreindler 1989); myös kielivähemmistöjen tien nähtiin väistämättä kulkevan kansalliskielis-venäläisen kaksikielisyiden kautta puhtaan venäläiseen yksikielisyyteen (ks. esim. Pool 1976, Gorbačevič 1984: 136–142; Karjalassa harjoitetusta kielipolitiikasta tarkemmin Anttikoski 1993).

Virallinen näkemys venäjän kielen puhtaudesta ja ylivoimaisuudesta muihin kieliin verrattuna heijastui kielikontaktitutkimuksen teorianmuodostukseen ja sitä kautta tutkimusaiheiden ja näkökulmien valintaan. Kontaktilingvistit sanoutuivat vuonna 1956 yksimielisesti irti tuolloin marrilaiseksi leimautuneesta »kielten sekoittumisen teoriasta» (ven. *teorija skreščenija jazykov*); yksin teoin tulivat tuomituiksi sellaiset nykyaikaisen interferenssitutkimuksen ja kreolistiikan edelläkävijät kuin Schuchardt ja Trubezkoy (ks. Borovskij 1956: 5). Kielikontaktin ainoaksi mahdolliseksi lopputulokseksi julistettiin yhden kielen — venäjän — »voitto» kaikista muista, ja kontaktitutkimuksen terminologiaan vakiinnutettiin käsitteet *superstraatti* 'voittoisa kieli' ja *substraatti* 'voitettu kieli'. (Doklady i soobščeniya 1956.) Tällä linjanvedolla oli useita merkityksellisiä seurauksia. Ensinnäkin: sekakielisyiden ja kielivähemmistöjen epätäydellisesti puhuman venäjän kielen tutkimiselle ei vuosikymmeniin ollut juuri sijaa Neuvostoliiton kielten kontaktitutkimuksen piirissä, minkä vuoksi maan yhteisötasoisien kaksi- ja monikielisyiden vaikutuksesta venäjän kieleen ei tiedetä käytännöllisesti katsoen mitään. Toiseksi: venäjältä vähemmistökieliin lainautuneiden piirteiden katsottiin yksiselitteisesti rikastuttavan »vähemmän kehittyneitä» substraattikieliä (Vzaimovlijanie 1987: 55), minkä vuoksi venäjän kielen vaikutusta vähemmistökieliin pidettiin jokseenkin tarpeettomana selvitellä. Kolmanneksi: venäjän murteisiin kotiutuneet vierasperäiset elementit — sikäli kuin ne sellaisiksi tunnustettiin — tuli tavaksi selittää epämääräisten, monesti jo ammuin kadonneiden substraattikielten vaikutuksesta juontuviksi; elävien, venäjän kanssa edelleen jatkuvissa intensiivisissä kontakteissa olevien kielten vaikutuksen mahdollisuushan jo määritelmän mukaisesti rajautui pois.

Substraattikielten merkitystä pohjoisvenäläisten murteiden kehitykselle korostaa esimerkiksi Vlasto (1986: 301), joka katsoo, että osa leimallisesti pohjoisvenäläisistä murteipiirteistä juontaa juurensa itäslaavien kosketuksista suomensukuisten kansojen kanssa. Kiintoisaa kyllä, hieman samaan tapaan on selitetty itämerensuomalaisen kieliyhteyden hajoamista kontaktivaikutuksen avulla. Suomen itämurteiden ja itäisten ims. kielten eriytymistä katsotaan osaltaan edistäneen sen, että Laatokan etelä- ja kaakkoisrannoilla puhuttuihin itäisten ims. kielten edeltäjiin kohdistui 500–700-luvuilta alkaen voimakas slaavilaisvaikutus (Wiik 1992: 98–99, 103). Muita tutkijoita selvemmin on kielikontaktien roolia Luoteis-Venäjän kielten kehityksessä painottanut Gerd (1978: 12–13) esittäessään ajatuksen karjalais-vepsäläis-pohjoisvenäläisestä kielisikermästä. Gerdin kanssa samansuuntaiseen näkemykseen päädyin itsekin pyrkiessäni määrittelemään pohjoisvenäläis-

ten murteiden ja karjalan kielen suhdetta teoreettispainotteisen kontaktilingvistiikan termein (Sarhimaa 1991: 67–68; 1992a: 216).⁵

Gerdin mukaan karjalais-vepsäläis-venäläinen kielisikermä olisi syntynyt Suur-Novgorodin pohjoisosiin kahden etnolingvistisen ryhmän, itäslaavien ja itämerensuomalaisien, sekoittumisen tuloksena joskus vuoden 1000 tienoilla, ja se olisi ollut olemassa 1500-luvulle saakka; tähän keskiaikaiseen sikermään olisivat kuuluneet Laatokan etelärannoilla ja Äänisen ympärillä puhuttavat venäläismurteet sekä karjala ja vepsä (Gerd 1978: 12). Kontaktien aiheuttamista kielellisistä muutoksista Gerd mainitsee foneettisen interferenssin, intonaatiomuutokset, sananmuodostuksessa ilmenevän interferenssin ja ennen muuta runsaslukuiset leksikaaliset lainat. Omasta puolestani kiinnitin alun perin huomiota siihen, että molemminpuolista vaikutusta näyttäisi löytyvän syntaksista. Kielisikermän keskuksen olen Gerdin tavoin sijoittanut Laatokan ja Äänisen väliselle kannakselle, ennen muuta sen vuoksi, että — kuten tulen tuonnempana osoittamaan — kannas näyttää kautta aikojen olleen paitsi Karjalaan suuntautuneiden asutusvirtojen ensietappi myös kaikkein tiheimmin asuttu osa Karjalaa erityisesti keskiajalla. Kaiken kaikkiaan perustelut, joita Gerd ja minä olemme kielisikermähypoteesin tueksi esittäneet, ovat hyvin samankaltaisia: korostamme kumpikin lingvistisen interferenssin molemminpuolisuuden lisäksi sitä, että itäslaavien ja itäisten ims. kansojen vuosituhantisen yhteiselon on voitu osoittaa johtaneen monipuoliseen ja monisuuntaiseen keskinäiseen vaikutukseen, kulttuurin osalta jopa jonkinasteiseen hybridisyyteen. Näkemyksemme eroavat kuitenkin jonkin verran ensinnäkin siltä osin, mitä kieliä katsomme sikermään kuuluvan. Asutus- ja kulttuurihistorian valossa pidän mahdollisena, että sikermään liittyisivät Gerdin mainitsemien kielten lisäksi itäsaame ja inkeroinen, kenties suomen itäisimmät murteetkin inkeriläismurteet mukaan lukien. (Sarhimaa 1991: 68.) Toinen näkemystemme välinen ero on se, että katson pohjoisvenäjän luoteismurteiden ja itäisten ims. kielten sikermäomaisen rinnakkaiselon jatkuneen aina meidän vuosisadallemme asti. Minun lisäkseni kyseisten kielimuotojen suhdetta luonnehtivat kaksisuuntaisen vuorovaikutuksen termein mm. Veenker (1967) ja Vostrikov (1990).

Tarkoitukseni on seuraavassa esittää asutushistoriallista ja kielellistä taustaa, jonka pohjalta hypoteesi Karjalan kielten konvergenssista on muodostunut. Luon aluksi katsauksen Karjalan etniseen ja lingvistiseen historiaan; asutushistorian päälinjat olen koonnut neljän kartan sarjaksi, joka on sijoitettu sivulle 201. Katsauksen jälkeen tarkastelen lyhyesti joitakin niistä muutoksista, joita keskinäisen vaikutuksen on tähän mennessä osoitettu aiheuttaneen alueen eri kielissä, ja pyrin sitten venäläis-karjalaisten kontaktien kielellisiä seurauksia esimerkitapauksena käyttäen havainnollistamaan sitä, kuinka monipuolisesti Karjalan kansojen rinnakkaiselo on niiden puhumia kieliä aikojen kuluessa muokannut. Yhtenä keskeisenä tavoitteenani on osoittaa, että aina-

⁵Luoteis-Venäjän tilannetta muistuttavia kansojen ja kielten konvergenssialueita tavataan eri puolilla entistä Neuvostoliittoa. Näitä kutsutaan alan kirjallisuudessa »kielisikermiksi» (ven. *jazykovoju sojuz*), toisinaan myös »kontaktioivien kielten alueellisiksi liittymiksi» (ven. *areal'nyj tip obščnosti kontaktirujuvsčih jazykov*) (Neroznak 1989: 403). Nk. Volgan-Kaman kielisikermän muodostavat suomalais-ugrilaiset kielet mari ja udmurti sekä turkkilaiskielet baskiiri, tšuvassi ja tataari. Syntaksin tasolla sen kieliä yhdistävät suoran esityksen keinot sekä *-ganda*-suffiksillisten gerundien laaja käyttö, morfologian tasolla taas tietyt aikamuotoihin, konditionaalien muodostamiseen sekä eräiden partikkelien ja possessiivisuffiksien käyttöön liittyvät piirteet; foneetiikan tasolla yhteistä on lähinnä vain vokaalien reduktio. (LES, s.v. *jazykovoju sojuz*.)

kin itäisten ims. kielten ja pohjoisvenäjän luoteismurteiden kohdalla kyseessä todellakin on interferenssi sanan kirjaimellisessa merkityksessä 'toinen toiseensa sekaantuminen'.

Artikkeli perustuu syyskuussa 1993 karjalais-suomalaisessa tutkijatapaamisessa Karhumäessä ja marraskuussa 1993 Kotikielen Seurassa Helsingissä pitämiini alustuksiin. Pitkälti venäjänkieliseen lähteistöön pohjautuvana sen tarkoituksena on tutustuttaa suomalaista lukijakuntaa Venäjällä tehtävään tutkimukseen. Koska referoin alan tutkimuksia suhteellisen laajasti, artikkeli palvelee erityisesti alueen kieli-kontakteista opinnäytteitään laativia ja soveltunee myös Karjalaa koskevien perus-opintojen taustamateriaaliksi.

2. KARJALAN ETNISEN JA LINGVISTISEN HISTORIAN PÄÄLINJOJA

Tietomme Luoteis-Venäjän kansoista perustuvat monenlaisiin lähteisiin. Tärkeimpiä ovat kirjalliset dokumentit, ennen muuta muinaisvenäläiset kronikat, joissa kuvataan itäslaavien vaiheita 700–800-luvulta alkaen. Kronikat eivät ole säilyneet alkuperäisessä muodossaan vaan myöhemmin tehtyinä kopioina. Nykyaikaan säilyneistä kopioista vanhimmat ajoitetaan 1300-luvulle; alkuperäiset tekstit oli kirjoitettu todennäköisesti noin 1100-luvulla. (Možejko ja Ignatenko 1978: 69.) Kronikoiden ohella on jälkimaailman iloksi säilynyt koko joukko muita itäslaavilaisia tekstejä, kuten erilaisia sopimuksia sekä vero- ja maakirjoja (ks. tarkemmin esim. Možejko ja Ignatenko 1978: 63–70). Erityisen kiinnostavia ovat Novgorodin tuohikirjeet, joita on arkeologisissa kaivauksissa löytynyt satoja 1950-luvulta alkaen. Kirjeistä nuorimmat on kirjoitettu 1400–1500-luvulla, vanhimmat ajoittuvat 1000-luvulle. (Pis'mennye izvestija 1990: 27–87.) Luoteis-Venäjän kansoista ja niiden vaiheista löytyy mainintoja myös mm. vanhoista skandinaavisista asiakirjoista, saagoista ja riimukivistä (Pis'mennye izvestija 1990: 101–130; Roesdahl 1993: 324). Se mitä tiedämme itäslaaveja edeltäneistä ajoista, perustuu ennen muuta arkeologian, antropologian ja etnografian tutkimustuloksiin (Pis'mennye izvestija 1990: 6–14). Jonkin verran on esihistoriaa tutkittaessa pystytty tukeutumaan myös kielitieteeseen; sen osalta erityisesti toponymialla on ollut merkitystä Luoteis-Venäjän etnisen ja lingvistisen kehityksen selvittelylle.

2.1 KARJALAN ALUEEN VARHAISVÄESTÖ

Karjalan alueen — ja laajemminkin Luoteis-Venäjän — varhaisesta väestöstä ja sen puhumasta kielestä tai kielistä on olemassa tuskin mitään varmaa tietoa. Arkeologisen jatkuvuuden perusteella on päätelty, että nämäkin Euroopan pohjoisimmat osat olisivat olleet asuttuja jo heti jääkaudesta seuranneina aikoina; Pohjois-Norjassa Nordkapin alueella nk. Komsan ja Fosnan kulttuurien piiriin kuulunutta asutusta on Golf-virran lämmittävän vaikutuksen vuoksi ollut mahdollisesti jopa koko jääkauden ajan. Aiemmin arveltiin, että viimeistään vuoden 4000 eKr. paikkeilla Fennoskandian ja Venäjän euroopanpuoleisten pohjoisosien varhaisväestö olisi ollut suomalais-ugrilaista, mahdollisesti sa-

mojedisukuista (ks. tarkemmin Kert 1971: 8–9 ja Korhonen 1981: 26 sekä niissä mainitut lähteet). Ensisijaisesti arkeologiaan pohjaavan nykytietämyksen valossa näyttää kuitenkin siltä, että pohjoisen asukkaat olivat nimenomaan suomalais-ugrilaisia jo huomattavasti aiemmin, mahdollisesti heti jääkautta seuranneina aikoina (Sammallahti 1993: 10–11). Vuoden 3000 vaiheilla eKr. Karjalaa asuttivat mitä todennäköisimmin suomalais-volgalaiset heimot: arkeologien mukaan koko Karjala kuului tuolloin Keski-Volgalta Suomenlahden eteläpuolelle ja Vienanmerelle ulottuneen volgalaiskulttuurin, nk. kuop-pakeraamisen kulttuurin piiriin (Wiik 1993a: 9–10).⁶

Olipa varhaisväestö sitten mitä tahansa, Wiikin (1992: 87) mukaan on todennäköistä, että tällä Euroopan pohjoiskolkalla puhuttiin jo jääkauden jälkeisinä vuosisatoina vähintään kahta kieltä. Näiden kielten kohtaloksi koitui sittemmin sulautua uusien tulokkaiden puhumiin kieliin. Nykyaikaan asti ovat tuntemattoman varhaisväestön kielistä säilyneet mm. sellaiset karjalan ja suomen kielen sanat kuin *hiki*, *huuli*, *koipi*, *kylki*, *liha*, *niska*, *niemi*, *nummi*, *oja*, *saari*, *sammal* ja *suo* (ks. Wiik 1992: 88) sekä huomattava osa nykysaamen sanastosta, esim. *vuntas* 'hiekkä', *kimmč* 'karhu' ja *kuhh* 'k' 'pitkä' (Kert 1971: 8). Näihin muinaiisiin tuntemattomiin kieliin on palautettu myös mainitsemani pohjoisvenäläisten murteiden itä-länsiraja.

2.2 KARJALAN SAAMELAISET

Vanhin tunnettu nykyisen Karjalan alueella puhutuista kielistä on (itä)saame, joka nykyisin jakautuu neljään päämurteeseen: koltansaameen, akkalansaameen, kildininsaameen ja turjansaameen (Korhonen 1981: 16–19); osa tutkijoista erottaa viidenneksi murreryhmäksi inarinsaamen (Kert 1971: 7). Saamelaisen etninen historia ja saamen kielen syntyvaiheet ovat edelleen jossakin määrin epäselviä, ja niistä on esitetty kahdenlaisia teorioita: kielikontaktiin perustuvia ja sgr. kieliperheen jakautumiskehitykseen pohjautuvia. Ensimmäistä teoriatyyppeä edustavat nk. *kielenvaihtohypoteesi* ja *lainakontaktihypoteesi*, toista nk. *varhaiskantasuomihypoteesi*.

Kielenvaihtohypoteesin mukaan saamelaiset polveutuvat Fennoskandian alkuperäisistä asukkaista, jotka jouduttuaan kosketuksiin sgr. heimojen kanssa hylkäsivät alkuperäisen kieltensä ja omaksuivat tulokkaiden mukanaan tuoman suomalais-ugrilaisen kielen. Hypoteesi perustuu ennen muuta saamen leksikkoon, josta huomattava osa on alkuperältään ei-suomalais-ugrilaista. Alan tutkijoista näkemystä ovat kannattaneet mm. Wiklund, Toivonen, T. I. Itkonen ja Kert. Lainakontaktihypoteesin puoltajat (mm. Setälä ja Collinder) puolestaan olettavat, että saamen itämerensuomea muistuttavat piirteet selittyvät voimakkaasta ims. vaikutuksesta. (Kert 1971: 3, 7–9; Korhonen 1981: 23–24.)

Varhaiskantasuomiteoria taas nojaa hypoteesiin, jonka mukaan sgr. kieliperheen haajoaminen olisi vuoden 1000 eKr. tienoilla johtanut itämerensuomalais-saamelaisen kan-

⁶ Suomalais-ugrilaisen kansojen on perinteisesti selitetty vaeltaneen kohti nykyisiä asuinsijojaan idästä. Viime aikoina »itäisyys» on kuitenkin alkanut näyttää vähemmän kiistattomalta; juuria on alettu hakea Etelä- ja Keski-Euroopasta Uralille ulottuneen periglasiavivöhykkeen keski- ja itäosissa syntyneestä Kundan kulttuurista. Koko Pohjois-Eurooppa olisi silloin todennäköisesti ollut suomalais-ugrilaisen asuttama ennen indoeurooppalaisten 5 000–6 000 vuotta sitten tapahtunutta levittäytymistä. (Sammallahti 1993: 11–12.)

takielen eli varhaiskantasuomen syntyyn; myöhemmin tästä kantakielestä olisi sitten kehittynyt *kantasaame* ja nykyisten ims. kielten yhteinen kantakieli *kantasuomi*⁷. Teorian ase on kontaktivaikutusteorioita vanhempi, ja sen kannattajiin lukeutui aikanaan mm. M. A. Castrén. (Kert 1971: 7–8; Korhonen 1981: 24.) Uudessa, täsmennytyssä muodossa hypoteesin toivat esiin Ravila ja Erkki Itkonen, ja sen kannalle ovat asettuneet mm. Korhonen (1981: 24) ja Wiik (1993a ja 1993b). Teorian tueksi on esitetty balttilaisten lainojen evidenssiä (ks. esim. Erkki Itkonen 1961: 100–101; Korhonen 1981: 30–32). Balttilaisen lainasanakerrostuman esiintymisen tai puuttumisen perusteella itämerensuomi on määritelty siksi osaksi varhaiskantasuomea, johon kohdistui voimakas balttilainen vaikutus, saame taas siksi osaksi, johon balttivaikutus ei juurikaan ulottunut (Wiik 1993b). Teoria saa lingvistiikkaan perustuvaa vahvistusta Valkeajärven seudun vepsästä löydetyistä piirteistä, joiden arvellaan juontuvan itämerensuomalais-saamelaisen kantakielen myöhäisestä vaikutuksesta (Gerd ym., painossa: 8).⁸ Arkeologit ovat yhdistäneet balttilaisvaikutuksen alkamisen nk. vasarakirveskulttuurin ja myöhäiskampakeramiikan sulautumiseen, joka tapahtui Suomenlahden pohjoispuolella vuoden 4000 eKr. tienoilla (Sammallahti 1993: 10–11). Arkeologian tuloksia hyödyntäen lingvistit ovat ajoittaneet varhaiskantasuomen hajoamisen vuosien 2500–2000 eKr. vaiheille (Wiik 1993b).

Korhosen mukaan (1981: 25) saamelaisten ja saamen kielen syntyä selittäneiden kontaktiteorioiden ja varhaiskantasuomiteorian voi viime kädessä nähdä tarkoittavan samaa asiaa eri kannoilta katsottuna. Nykyisin eri tieteenalojen yleisesti hyväksymä käsitys saamelaisten ja heidän puhumansa kielen alkuperästä on se, että saame on suomalais-ugrilainen kieli ja itämerensuomalaisten kielten lähin sukulainen; antropologisesti saamelaiset muodostavat muista Euroopan väestöryhmistä erottuvan ja sisäisestikin jossakin määrin heterogeenisen väestön, jonka geeniperimässä on osuutensa Fennoskandian varhaisväestöllä; kulttuuriperintönsä puolesta he taas liittyvät sekä suomalais-ugrilaisiin että ei-suomalais-ugrilaisiin arktisiin kansoihin. (Korhonen 1981: 26.)

Itämerensuomalais-saamelaisen kantakielen eli varhaiskantasuomen puhujista pääosan oletetaan asuneen Suomenlahden eteläpuolella. Saamelaisten esi-isien asuinalueiden arvellaan kuitenkin jo varhaiskantasuomalaisella kaudella (siis ennen vuotta 2000 eKr.) sijainneen nykyisen Karjalan eteläosassa ja siitä kaakkoon⁹. (Erkki Itkonen 1961: 100–101; Kert 1971: 9; Carpelan 1983: 106; Korhonen 1981: 29, 32.) Gerdin, Mullosen ja Mamontovan mukaan toponymian valossa on todennäköistä, että noin tuhat vuotta ennen ajanlaskumme alkua saamelaisten esi-isät asuttivat Aunuksen kannaksen ja Valkeajärven väliin jäävää aluetta, josta käsin he vähitellen vaelsivat yhtäältä itään ja koilliseen, toi-

⁷ Kielten ikäämisen ja kielellisten seikkojen ajoittamisen ongelmista vähäisin ei ole sen määrittäminen, milloin jonkin kielen tai murteen katsotaan syntyneen. Arkeologisten ja lingvististen tietojen yhdistäminen on myös hankalaa, ja monesti on vaikea päätellä varmasti, milloin kansat ovat päätyneet kosketuksiin toistensa kanssa. Kansojen kohtaamisen jälkeen kuluu aikaa, ennen kuin niiden puhumat kielet alkavat merkittävästi vaikuttaa toisiinsa. Nykyisin nimitetään »lingvistiseksi viiveeksi» tuota n. 500–1000 vuoden ajanjaksoa (Gerd ym. 1985: 37; Korhonen 1981: 28, 32–34).

⁸ Hypoteesi balttivaikutuksen merkityksestä varhaiskantasuomen hajoamiselle saa tukea antropologiasta ja genetiikasta. Karin Mark on osoittanut nykysaamelaisten kuuluvan antropologisten ominaisuuksiensa perusteella »uralilaisen rodun Obin tyyppiin», kun taas ims. kansojen antropologinen habitus viittaa selvästi balttilaisvaikutteiseen perimään (Mark 1970 via Wiik 1993a: 64). Genetiikan keinoin on todettu nykysuomalaisen geeniperimästä jopa kolmen neljänneksen olevan balttilaista ja germaanista perua (Sammallahti 1993: 10–11).

⁹ Saamelaisasutuksen vaiheita Karjalassa havainnollistaa kartta 1 sivulla 201.

saalta länteen ja pohjoiseen (Gerd ym., painossa: 2). Saamelaisasutuksen tuolloiseksi län-sirajaksi on ims. kielten varhaisten germaanisten lainojen perusteella esitetty Kaakkois-Suomen Kymijokea (Gerd ym., mp.; Korhonen 1981: 35–37). Idässä muinaisten saame-laisten asuinalue ulottui laajimmillaan (noin 900–1300 jKr.) volgalaisien ja permiläisten heimojen asuinalueisiin saakka. Muistoa saamelais-volgalaisista kontakteista Arkangelin alueen länsilaidalla kantavat edelleen mukanaan eräät pohjoisvenäläiset murteet, joissa on havaittu todennäköisesti saamelais-volgalaiseen sekasubstraattiin palautuvia piirteitä (Gerd ym., painossa: 2–3).

Kuten Suomessa saamelaisasutus vetäytyi Karjalassakin vähitellen yhä pohjoisemmaksi. Pohjoiseen muinaisia saamelaisia lienee vetänyt yhtäältä heidän kalastukseen, metsäs-tykseen ja porotalouteen perustuva liikkuva elämänmuotonsa (Erkki Itkonen 1961: 42–43), toisaalta taas tarve siirtyä väljemmille maille Karjalaan levittäytyvien uusien tulok-kaiden tieltä. Vielä 1300–1400-luvulla saamelaisten tiedetään asuttaneen Äänisen rantoja (T. I. Itkonen 1942: 40; Kert 1982: 7); Puutosin piirissä Äänisen itärannalla saamelaisasu-tusta on tavattu siellä täällä venäläisten keskuudessa 1800-luvullakin (Leskinen 1967: 79). 1500-luvulla saamea puhuttiin Karjalassa paikoin hyvinkin laajasti jopa niin etelässä kuin Kontupohjan Lintujärvellä sekä Seesjärven alueella (Luk´jančenko 1979: 17); Karjalan ulkopuolisista saamelaisalueista eteläisin lienee 1500–1600-luvulla ollut Kirpičnikovin (1988: 74) mainitsema Silosarskin kunta Laatokankaupungin mailla. Karjalan keskiosien myöhäisistä saamelaiskontakteista muistuttaa vanhimman polven karjalaisten kielessä edelleen elävä etnonymy *lapit* merkityksessä ’me Seesjärven karjalaiset’ (Leskinen 1967: 80; Material´naja kul´tura 1981: 6). Nykyään saamelaisia on Karjalan tasavallan pohjois-osissakin hyvin vähän: jo 1970-luvulla jokseenkin kaikki vajaan pari tuhatta itäsaamelais-ta elivät Kuolan niemimaalla (Kert 1971: 5).

2.3 KARJALAISET JA VEPSÄLÄISET

Ensimmäiset Aunuksen kannakselta pohjoiseen suunnanneet saamelaiset joutuivat siis kosketuksiin pohjoista tuolloin asuttaneen varhaisväestön kanssa, joka vähitellen sulau-tui saamelaisiin. Saamen arvellaan jo 400–500 jKr. mennessä jakautuneen selvästi poh-jois- ja etelämurteiksi. Muinaisten etelämurteiden kohtaloksi koitui sittemmin niin ikään sulautua uusien tulokkaiden puhumiin kieliin. (Gerd ym., painossa: 4–5.) Nämä uudet tulokkaat olivat itämerensuomalaisia, joiden arvellaan saapuneen saamelaisten tuolloin asuttamiin Karjalan eteläosiin ajanlaskumme ensimmäisten vuosisatojen kuluessa ja joi-den jälkeläisiä ovat nykyiset karjalaiset, vepsäläiset ja lyydiläiset.

Karjalan ims. heimojen etnisen ja kielellisen historian selvittely on melkein yhtä han-kalaa kuin saamelaistenkin. Gerdin, Mullosen ja Mamontovan mukaan ongelmia aiheut-taa se, että käytettävissä on hyvin vähän lingvistiikkaan perustuvia tietoja: Bubrihin ja hänen oppilaidensa Bogdanovin ja Hämäläisen muutoin ansiokkaissa tutkimuksissakin jäävät kaikkein varhaisimmat ajat vähimmälle huomiolle (Gerd ym., painossa: 7, 10). Osaltaan ims. kielten ja kansojen syntyhistorian tutkimusta hankaloittaa myös Luoteis-Venäjällä puhuttujen kielten moninaisuus sekä se, että kaiken kaikkiaan Venäjän Pohjoisessa on väestö kautta aikojen ollut harvinaisen liikkuvaista (Vlasto 1986: 303).

Itäisten ims. kielten synnystä on aikojen kuluessa esitetty kahdenlaisia teorioita, jois-ta Wiik käyttää nimityksiä *vaellusteoriat* ja *kontaktiteoriat*. Ensin mainituille on hänen

▷

mukaansa ominaista se, että sukukielten eriytyminen selitetään viime kädessä niitä puhuvien heimojen erilleen vaeltamisesta johtuvaksi, kun taas jälkimmäisten mukaan uusia heimoja, murteita ja kieliä syntyy nimenomaan kontaktien seurauksena »vanhojen» heimojen, murteiden ja kielten risteymäalueille. Lauri Kettusen 1930-luvun lopulla esittämää näkemystä lukuun ottamatta vaellusteoriat muodostivat vallitsevan selitysparadigman aina 1950-luvulle saakka; viimeisenä vaellusteoreettikkona Wiik (1993b) pitää Alvrea. Erityisesti 1970-luvulta alkaen alan tutkijat, mm. Sammallahti (1977), Terho Itkonen (1983) ja Koponen (1991) näyttävät yhä selvemmin kallistuvan kontaktiteoreettisten selitysmallien kannalle.

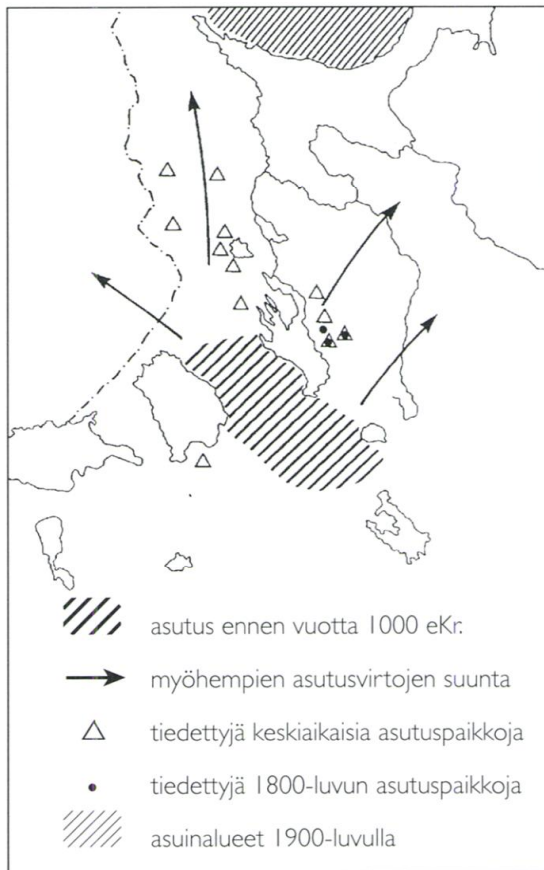
Varhemmassa tutkimuksessa kantasuomi oli tapana jakaa kahteen päämurteeseen, joita olivat joko pohjois- ja etelämurteet tai itä- ja länsimurteet. Itäisten ims. kielten arveltiin syntyneen joskus vuoden 500 jKr. paikkeilla, kun nykyistä Etelä-Suomea asuttaneet, omanlaistaan murretta puhuneet kantasuomalaiset vaelsivat Laatokalle ja joutuivat kosketuksiin aluetta jo asuttaneen ja toisenlaista kantasuomen murretta puhuneen ims. väestön kanssa. Myöhemmän, nykyisin yleisesti hyväksytyyn käsityksen mukaan kantasuomalaisia murteita olikin kolme: pohjoinen, eteläinen ja itäinen, joista viimeksi mainitun jälkeläisiä itäiset ims. kielet ovat. Itäkantasuomalaisia murteita puhuttiin vuoden 1000 eKr. tienoilla Peipsijärven ja Pihkovanjärven itäpuolella; sieltä itäkantasuomalaiset levittyivät sittemmin yhtäältä Etelä-Viroon ja toisaalta Laatokan rantamille. (Terho Itkonen 1983.) Wiikin hiljattain esittämän, korosteisen »kontaktiteoreettisen» selityksen mukaan itämerensuomalaiset kielet voidaan monipolvisia murre- ja kielikontakteja seuraamalla johtaa neljästä kantasuomalaisesta murteesta, jotka ovat häme, pohjoisviro, vepsä ja »tšuu-di»; viimeksi mainittu on itäkantasuomen tapaan ymmärrettävä pikemminkin apukäsitteeksi kuin jonakin tiettyinä aikana olemassa olleeksi konkreettiseksi kielimuodoksi.¹⁰ (Wiik 1993b.)

Itäisten ims. kielten syntykysymysten monimutkaisuudesta huolimatta tutkijat näyttävät olevan yksimielisiä siitä, että nykyisten vepsäläisten ja karjalaisten esi-isät asuttivat Karjalaa Laatokan lounais- ja eteläpuolelta käsin¹¹. Ajanlaskumme ensimmäisen vuosituhannen jälkipuoliskolla vepsäläisten esi-isien tiedetään asuneen saamelaisasutuksenkin varhaisena keskuksena olleella Aunuksen kannaksella sekä laajahkolla alueella Laatokasta kaakkoon Olhavan, Syvärin ja Valkeajärven seuduilla. Laajimmillaan vepsäläisasutus lienee ollut vuosituhantemme ensimmäisinä vuosisatoina, jolloin se ulottui nk. Äänisentakaisille seuduille (ven. *Zaonež'e*) ja aina Vienanjoen yläjuoksulle saakka (ks. tarkemmin Rjabinin 1988: 132–133 ja siinä mainitut lähteet). Aikaa myöten näiden koillisalueiden vepsäläiset assimiloituivat slaaveihin, ja vepsäläisasutus vakiintui nykyisille sijoilleen Äänisen etelä- ja länsirannoilla. (Vitov 1962: 41–43; Kirkinen 1963: 3; Kirkinen 1970: 16; Rjabinin 1988: 131–132.)

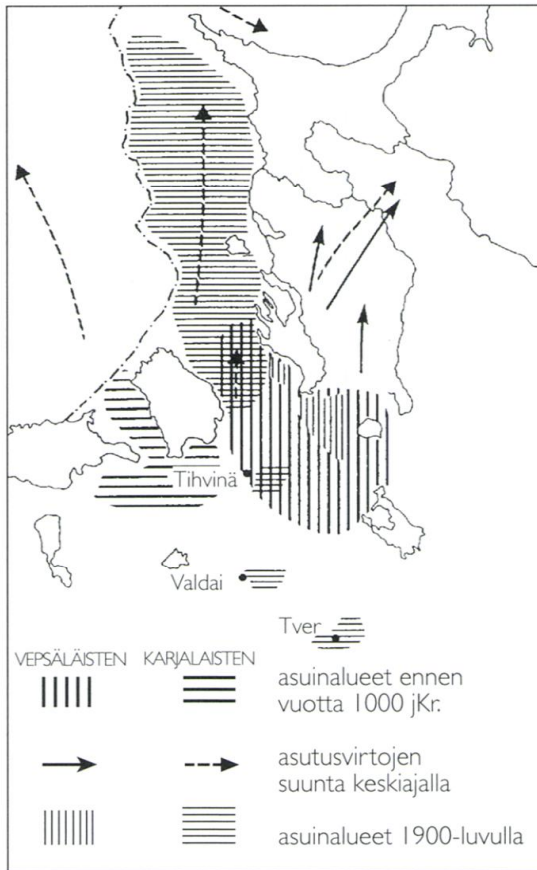
¹⁰ Wiikin mukaan koko ims. kielten syntyprosessia voitaisiin tarkastella suomalais-volgalaisten kansojen nautinta-alueiden jatkuvan laajentamisen näkökulmasta. Volgalaiset kansat hakivat aluksi uusilta seuduilta leveämpää elantoa; tutuiksi tulleille eräseuduille voitiin sitten tarpeen vaatiessa paeta vihollisia. Myöhemmin nuo seudut alkoivat samoista syistä vetää puoleensa indoeurooppalaisia. Suomalais-ugrilaisten nautinta-alueet jakautuivat aikojen kulussa kahtia: itäisimmät osat, mm. Karjala, jäivät edelleen suomalais-ugrilaisten haltuun, läntisimmät sen sijaan siirtyivät vähitellen uusien tulokkaiden hallintaan. Tämän nautinta-alueiden uusjaon tulokset näkyvät mm. kuoppakeraamisen kulttuurin levikkikartassa (ks. Wiik 1993a: 10).

¹¹ Karjalan itämerensuomalaisen asutuksen päävaiheet on tiivistetty karttaan 2 s. 201.

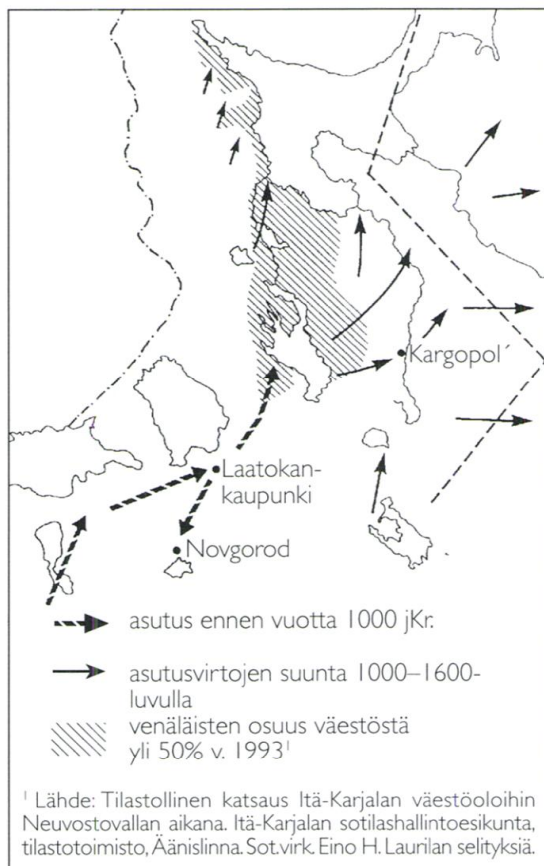
KARJALAN ASUTUSHISTORIAN PÄÄLINJAT

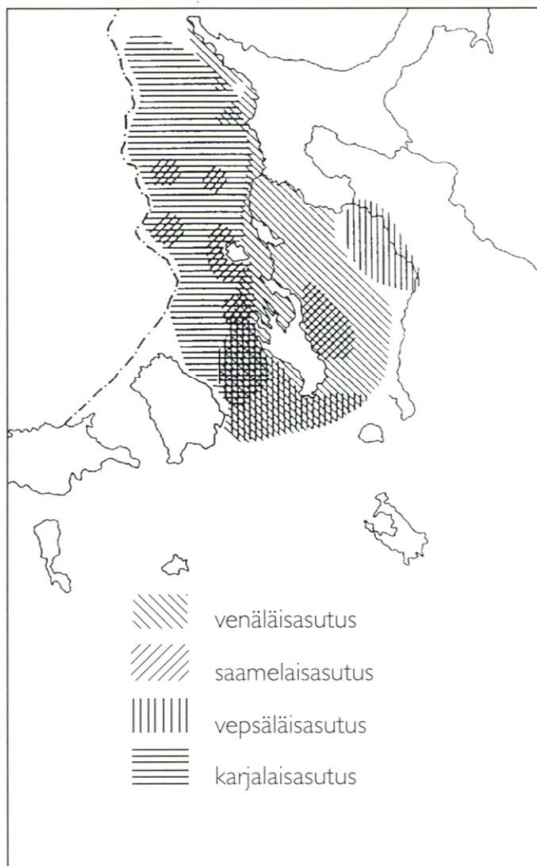
Kartta 1. Karjalan saamelaisasutuksen vaiheita

Kartta 2. Karjalan itämerensuomalaisen asutuksen vaiheita

Kartta 3. Karjalan venäläisasutuksen vaiheita

Kartta 4. Hahmotelma Karjalan "etnisestä maisemasta" keskiajan lopulla

Karjalaisten esi-isät puolestaan asuivat ensimmäisen vuosituhannen viimeisinä vuosisatoina Laatokan lounaispuolella (Gerd ym., painossa: 7). Kirkisen mukaan (1963: 34) Laatokan Karjala on saattanut olla harvakseltaan asutettua jo 600-luvulla, sen sijaan kiinteä asutus oli siellä vielä 800-luvullakin niukkaa. Asutuksen päävirta näyttää suuntautuneen niin läntiseen Laatokan Karjalaan kuin itäiseen Äänisen Karjalaankin jostakin Laatokan etelä- ja kaakkoispuolelta viimeistään viikinkiajalta lähtien (Kirkinen 1970: 15). Kaukaisimmillaan lännessä muinaiskarjalaisten asuinalueiden rajana oli Suomen Kemi-joki: Bubrih (1945/1971) arvelee karjalaisten levittäytyneen jo niinkin varhain kuin 1000–1100-luvulla laajoille alueille Perämereltä Suomenlahteen. Karjalaista asutusta syntyi hyvin varhain myös vepsäläisten sekaan Aunuksen kannakselle, jossa tuolloin eli todennäköisesti vielä saamelaisiakin (Gerd ym., painossa: 8). Laatokan ja Äänisen välillä uudisasutus oli intensiivistä, ja kannas oli pitkään Karjalan asutuin osa, jossa kaikki suurimmat pogostat sijaitsivat. Itämerensuomalaisten heimojen ekspansion alkuaikoina Laatokan lounais- ja länsipuolella sijaitseva läntinen Karjala oli todennäköisesti itäistä Karjalaa huomattavasti vauraampi. 1200-luvulta alkaen sen mahti kuitenkin alkoi heikentyä, ja 1300-luvulla se menetti läntiset pogostansa Ruotsille. Itäisessä Äänisen Karjalassa asutus sen sijaan sai kehittyä rauhassa. Siirtolaisvirtojen myötä Äänisen Karjala voimistui keskiajan loppua kohti ja ohitti sekä asukasmäärässä että vaikutusvallassa Laatokan Karjalan. (Kirkinen 1970: 16–18.) Viimeistään 1400–1500-lukujen kuluessa karjalainen asutus vakiintui nk. Novgorodin Lappiin (mts. 31–33), joksi kutsuttiin kutakuinkin nykyisen Karhumäen piirin kattavaa aluetta Keski-Karjalassa.

Laatokan Karjalan ja Äänisen Karjalan rinnalle nousi keskiajalla kolmas karjalaisvoittoinen alue, Vienanmeren rannikko eli Pomoori (ven. *Pomor'ë*), joka oli vetänyt puoleensa sekä karjalaisia että vepsäläisiä siirtolaisia aina varhaiselta viikinkiajalta lähtien (Kirkinen 1970: 25). Vienanmeren tuntumassa tiedetään olleen esikarjalaista väestöä saamelaisten keskuudessa jo 1200-luvulla; todellisuudessa pohjoisen varhaisin karjalaisasutus on todennäköisesti kuitenkin paljon vanhempaa, mahdollisesti jopa 700–800-luvun perua (T. I. Itkonen 1942: 43; Gerd ym., painossa: 13). Laajimmillaan 1400-luvulla karjalaisten asuinalueet ulottuivat Vienanmeren rannikolla Kuolan niemimaan Varžungista aina Vienanjoen pohjoisjuoksulla sijainneeseen Nikol'sko-karel'skin luostariin saakka (T. I. Itkonen 1942: 40–41). Pohjoiselta rannikkokaistaleelta karjalaisten oli kuitenkin sittemmin väistyttävä sisämaahan Karjalan kolmannen merkittävän väestöryhmän — venäläisten — tieltä.

2.4 KARJALAN VENÄLÄISVÄESTÖ

Ensimmäiset slaavit saapuivat Luoteis-Venäjälle vuosien 500–700 jKr. vaiheilla. Arkeologisen ja muun evidenssin perusteella näiden itäslaavien alkukoti on sijoitettu läntiseen Ukrainaan: idässä sen rajana oli Dnepr, pohjoisessa se ulottui lähes Pripjat'-joelle. Slaavien nk. ensimmäinen laajentumisvaihe kesti vuoden 700 jKr. tienoille, ja se toi itäslaavit Dneprin keski- ja yläjuoksulle ja aina Pihkovanjärvelle saakka, siis alueille, joita tuolloin asuttivat kantasuomalaiset ja baltit. (Vlasto 1986: 301–303; Jajlenko 1989: 138.)

Venäläis-itämerensuomalaisten kielikontaktien alkamisajankohdasta kiisteltiin pitkään (ks. Ojanen 1985: 13 ja siinä mainitut lähteet). Nykyisen käsityksen mukaan niiden alku sijoittuu kansainvaellusten aikaan, jonnekin vuosien 500–700 jKr. välille, ja kontaktien

alkamispaikkana pidetään nimenomaan Suomenlahden etelä- ja itäpuolta (Ojanen mp.; Vostrikov 1990: 18). Muistona varhaisimmista kontakteista on ims. kielten yhteinen nk. vanhojen venäläislainojen kerrostuma, johon kuuluvat muun muassa sellaiset suomen kielen sanat kuin *lusikka*, *piirakka*, *saapas*, *tavara* ja *vasta* (Kalima 1952). Seudun nykyisissä venäläismurteissa, nk. Pihkovan seudun siirtymämurteissa¹², itäslaavien kohtaaminen itämerensuomalaisten ja balttien esi-isien kanssa heijastuu moninaisina substraatti-peräisinä piirteinä (Vlasto 1986: 334).

Pohjoiseen ja itään suuntautunut itäslaaviekspansio¹³ keskittyi aluksi Laatokankaupunkiin (ven. *Staraja Ladoga*) Olhava-joen rannalle. Kaupunki mainitaan kirjallisissa lähteissä ensimmäisen kerran vuonna 860 jKr., vanhimmat arkeologien tekemät löydöt puolestaan ajoittuvat jo sata vuotta varhaisemmiksi (Roesdahl 1993: 329). Laatokankaupungin uskotaan syntyneen ennen 750-lukua itämerensuomalais-saamelaiseen ympäristöön, ja sitä pidetään todennäköisesti viikinkien perustamana (Kirkinen 1963: 22). Alueelta on tehty jonkin verran varhaisrautakaudelle ja varhaiskeskiajalle ajoittuvia arkeologisia löytöjä. Niiden hajanaisuuden perusteella asutuksen on kuitenkin arveltu tuolloin olleen mosaiikinomaista ja väliaikaisempaa kuin myöhempi, ennen muuta 700-luvun puolivälin jälkeen tullut slaavilaisasutus. Niin ikään arkeologisten löytöjen pohjalta on päätelty ensimmäisten itäslaavien asettuneen Laatokankaupungin seuduille vuoden 750 tienoilla. (Kirpičnikov 1988: 39–41.) Kaupungin vanhimmasta kerrostumasta tehtyjen löytöjen perusteella väestö näyttää jo itäslaavien saapumisen aikoihin olleen monikansallista: mm. hautalöydöt osoittavat siellä asuneen niin suomensukuisia, baltteja kuin skandinaavejakin (Roesdahl 1993: 329).

Vuosituhanneen vaihtumisen aikoihin Luoteis-Venäjällä oli kolme merkittävää keskusta: Pihkova, Laatokankaupunki ja Novgorod (Kirpičnikov 1988: 38, 63); nykyäsitäytymisen mukaan Novgorod sai slaavilaisasutuksensa nimenomaan Laatokankaupungista käsin (Kirkinen 1963: 22). 1000-luvun puolivälissä Laatokankaupunki menetti itsenäisen asemansa ja joutui Novgorodin alaisuuteen (Kirpičnikov 1988: 58). Sen asemasta Novgorodin muiden kaupunkien joukossa vallitsee tutkijoiden keskuudessa kaksi erilaista mieltä. Erityisesti aikaisemmin katsottiin sen olleen jo heti vuosituhanneen vaihteen jälkeen täysin Novgorodin vallan alla. Nykyisin taas yhä useammat näyttävät korostavan sitä, että Laatokankaupunki oli ruhtinaskuntien aikana 900–1200-luvulla Pihkovan tavoin enemmän sidoksissa Kiovaan kuin Novgorodiin ja että sillä oli 1330-luvulle saakka suhteellisen itsenäinen asema suhteessa Novgorodiin. Laatokankaupungin poliittisen roolin hiipuminen on tämän näkemyksen mukaan tapahtunut vasta vuoden 1333 jälkeen, jolloin se muiden Novgorodin vasallikaupunkien tapaan annettiin nk. vuokraruhtinaiden verotettavaksi. (Kirpičnikov 1988: 38, 67.)

Itäslaavien levittäytyminen Karjalaan on perinteisesti nähty osana Novgorodin ruhtinaskunnan laajentumispyrkimyksiä (ks. esim. Kirkinen 1963: 61–62). Laatokankaupungin merkitystä korostavat tutkijat katsovat kuitenkin, että kaupunki ei ainoastaan vartioinut Novgorodin pohjoisrajaa vaan että Vienanjoen yläjuoksun, Vienanmeren rannikon ja Kuolan niemimaan venäläisasutus on ensisijaisesti laatokkalaista perua (Kirpičnikov 1988: 58). Bernštamin mukaan (1979: 20–23) itäslaavien ekspansio pohjoiseen olisi tapahtunut

¹² Pihkovan murteet kuuluvat pohjois- ja etelävenäläisten murteiden välisiin siirtymämurteisiin (*perehodnye dialekty*), joista käytetään myös nimitystä keskivenäläiset murteet (*srednerusskie dialekty*).

¹³ Itäslaavien ekspansioon päävaiheet on koottu karttaan 3 s. 201.

siten, että laatokkalaisia sotilasjoukkoja seurasivat ensin veronkantajat ja hyvin pian heidän jäljessään niin ikään Laatokan kaupungin mailta lähteneet uudisasukkaat. Kaikkien reitti pohjoiseen olisi kulkenut ennen muuta Äänisen seutujen (ven. *Prionež'e*) läpi, jonne samalla syntyivät ensimmäiset pohjoiset venäläispogostat itämerensuomalaisten ja saamelaisten keskuuteen (Kirpičnikov 1988: 58).

Olivatpa asutusvirrat voittopuolisesti lähtöisin Laatokan mailta tai etelämpää Novgorodista, esivenäläisten muuttoliike pohjoiseen oli joka tapauksessa 1100–1200-luvuilla hyvin vilkasta, ja tuolloin sai alkunsa myös Karjalan venäläisasutus. Karjalaan itäslaavit saapuivat Vitovin (1962: 42–43) mukaan aluksi Olhavaa ja Syväriä pitkin Ääniselle, josta heidän matkansa jatkui Vodla-jokea pitkin Vodlajärven suuntaan ja edelleen Vienanjoelle. Toinen asutusreitti on mm. toponymien evidenssin pohjalta hahmoteltu Vytegraa pitkin Lača-järvelle ja Valkeajärvelle ja edelleen Kargopolin alueelle. Kolmannen, kaikkein pisimmälle itään vieneen reitin uskotaan kulkeneen jonkin matkaa Suhona-jokea pitkin ja sitten Vaga-jokea myöten Vienanjoelle (Vitov 1962: 43–44; Kirkinen 1963: 63). Asiakirjojen valossa itäslaavien varhainen uudisasutus näyttää määrällisesti keskittyneen Laatokan ja Syvärin kaakkoispuolelle, Äänisen ja Äänisjoen väliselle alueelle sekä Vienanjoen varsille (Kirkinen 1963: 63). Nissilä (1967) on päätellyt paikannimistön perusteella, että myös Laatokan kannaksella oli viimeistään 1200–1400-luvulla turkismetsästäjien, kalastajien ja kauppiaiden vanavedessä tullutta pysyvää venäläisasutusta Äänisen rantamia myöten.

Vuosisatojen kuluessa itäslaavit laajensivat määrätietoisesti nautinta-alueitaan itään ja pohjoiseen¹⁴. Idässä venäläissiirtokuntia syntyi Uralille asti ja mahdollisesti idemmäksi (Vlasto 1986: 301). Ekspansion uskotaan sujuneen enimmäkseen rauhallisesti, vaikka lähinnä Vienanmerellä tulokkaiden ja entisen väestön tiedetään käyneen aseellisiakin taisteluja elintilasta. (T. I. Itkonen 1942: 41–44; Kirkinen 1963: 63.) Jo varhain Suur-Novgorodin kauppareitti ulottui Vienanmerelle saakka, ja Karjalan pohjoisosia asuneen suomensukuisen väestön arvellaan viimeistään 1400-luvulle tultaessa saaneen naapuruuksiensa venäläisiä uudisasukkaita (Vitov 1962: 44, 48–51). Kirkinen mukaan (1970: 27) venäläiset asettuivat erityisesti asutuskeskuksiin, kuten Sumaan ja Kemiin, kun taas karjalaiset elivät eräseuduilla. Venäläisten muuttovirta Karjalaan jatkui keskeytymättömänä 1600-luvulle saakka. Viimeinen huomattava venäläisten uudisasukkaiden ryhmä olivat nk. pomorit, jotka patriarkka Nikonin vuonna 1653 aloittamia uudistuksia seuranneet vanhauskoisten vainot ajoivat Vienanmeren rannikolle 1600-luvun lopulla. 1700-luvun alussa pomoriasutuksen keskuksena oli Uikujoen vanhauskoinen luostari, joka mm. harjoitti tuon ajan mittakaavassa merkittävää julkaisutoimintaa (Uspenskij 1988). 1700-luvulla Pohjois-Venäjän taloudellinen merkitys väheni ja venäläisten joukkomuutto laantui (Savijärvi, painossa: 3). Luonnollisen muuttoliikkeen ohella pohjoisvenäläisen väestön kohtaloja ovat aikojen kuluessa ohjailleet eri syistä toteutetut pakkosiirrot ja joidenkin alueiden tarkoituksellinen uudelleen asuttaminen (Vlasto 1986: 303, 305).

¹⁴ Venäjän Pohjoista asuttivat ensisijaisesti Novgorodin sloveenit, Keski-Venäjää eli Volgan yläjuoksun ja Okan seutujen väliin jäävää aluetta sen sijaan hyvinkin eri suunnista saapuneet slaavit, mm. krivitsit ja vjatisit sekä alkujaan Kiovan seuduilta lähteneet muuttajavirrat. Venäjän nykymurteiden edeltäjien muotoutumiseen vaikuttivat ratkaisevasti se, että 1200-luvulla mongolivalloituksen jälkeen poliittinen ja kulttuurinen vaikutusvalta siirtyi Kiovasta Keski-Venäjälle Rostoviin, Suzdaliin ja Vladimiriin sekä se, että valloittajien tieltä pakeni suuret joukot itäslaaveja länteen ja pohjoiseen. (Vlasto 1986: 300–301.)

Uuden ajan alkuun tultaessa Karjalan »etninen maisema» oli siis muodostunut saamelais-itämerensuomalais-venäläiseksi. Tarkastellessaan asutuksen kehitystä 1400-luvun lopusta 1500-luvun loppuun Kirkinen (1970: 16) jakaa Karjalan eteläosan kolmeen asutusvyöhykkeeseen. Ensimmäiseen kuuluivat Syvärin molemmin puolin sijoittuvat eteläiset pogostat, jotka olivat väestöpohjaltaan vepsäläis-venäläisiä. Toisen vyöhykkeen muodostivat luoteiset pogostat, joilla Kirkinen tarkoittaa Laatokan ja Äänisen välisiä maita Äänisniemi mukaan luettuna. Tämän alueen samoin kuin Karjalan keskiosien eli Novgorodin Lapin pääväestöä olivat karjalaiset. Heidän lisäksi Novgorodin Lapissa oli keskiajalla vielä jonkin verran jäljellä saamelaisasutusta (Luk'jančenko 1979: 14–23). Kolmanneksi vyöhykkeeksi Kirkinen erottaa tutkimuksessaan nk. Äänisentakaiset maat eli koilliset pogostat, jotka olivat alkujaan pohjoiseen suunnanneiden esikarjalaisten ja esi-vepsäläisten (nk. taipaleentakaisten tšuudien ja bjarmien) asuinseutuja ja joista itäslaavien ekspansion myötä tuli keskiajan loppuun mennessä voittopuolisesti venäläisiä. (Kirkinen 1970: 16.) Karjalan keski- ja pohjoisosissa väestöpohjan karjalaisvoittoisuus jatkui hyvin pitkään: Vienan Karjalassa venäläisasutus ohitti määrällisesti karjalaisasutuksen 1800-luvulla (Kirkinen 1970: 27), Keski-Karjalassa taas yli puolet väestöstä oli vielä vuonna 1933 »kansallista», ts. karjalaista (ks. kartta 3 s. 201).

Karttaan 4 (s. 201) olen hahmotellut edeltävien karttojen pohjalta fiktiivistä yleiskuvaa siitä, millainen Karjalan »etninen maisema» on nykytietämyksen perusteella joskus keskiajan loppupuolella saattanut olla. Kuten kartasta käy ilmi, itämerensuomalaiset heimot elivät Karjalan eteläosissakin monissa paikoissa rinnan saamelaisten kanssa, venäläisasutus puolestaan limittyi länsirajallaan sekä itämerensuomalaisen että saamelaisen asutuksen kanssa. Erityisesti tiheimmin asutussa eteläisimmässä Karjalassa erilaisten väestöryhmien tiedetään jo varhain ruvenneen sekoittumaan keskenään (Vitov 1962: 47, 56). Useimmilla alueilla itämerensuomalainen väestö säilytti jatkuvasti voimistuneesta slaavilaisvaikutuksesta huolimatta etnisen ominaislaatunsa hyvinkin pitkään. Esimerkiksi Sudjoen altaassa hieman nykyisen Karjalan tasavallan eteläpuolella tiedetään olleen vielä 1800-luvulla suomensukuista kieltä puhunutta väestöä (Rjabinin 1988: 131); huomattava osa vepsäläisistä on säilyttänyt kielellisen ja kulttuurisen omaleimaisuutensa aina 1900-luvulle saakka, ja niin karjalan kieli kuin karjalainen kulttuurikin on edelleen sangen elinvoimaista.

Osa suomensukuisesta väestöstä sen sijaan sulautui vähitellen slaaveihin. Näin kävi mm. Äänisentakaisilla mailla, jossa itämerensuomalaisten, slaavien ja permiläisten heimojen sulautumisen uskotaan vaikuttaneen sekä Vienanmeren rannikon pohjoisvenäläisen väestöryhmän että pohjoisen vepsäläisten, karjalaisten ja komien syntyhistoriaan (Rjabinin 1988: 132; Gerd ym., painossa: 2). Toinen merkittävä assimilaatioalue oli Valkeajärven seutu, jonne 1200-luvun loppuun mennessä syntyi vepsäläisen ja venäläisen väestön sekoittuessa valkeajärveläisiksi kutsuttu, etnografisesti ja kielellisesti muista erottuva pohjoisvenäläinen väestöryhmä (Rjabinin 1988: 131). Sekä itäslaaveihin sulautuneiden suomensukuisten että vuosisadasta toiseen venäläisten naapureina eläneiden itämerensuomalaisten ja saamelaisten osuutta pohjoisvenäläisen etnoksen synnyssä pidetään edelleenkin merkittävänä.

Slaavien saapuessa Luoteis-Venäjälle ei ollut vielä olemassa muista itäslaavilaisista kielistä selvästi erottuvaa venäjän kieltä. Venäjän, ukrainan ja valkovenäjän yhteisen kantakielen, muinaisvenäjän (ven. *drevnerusskij*), hajoaminen ja nykyisten itäslaavilaisten

▷

kielten synty on tapana ajoittaa 1300–1400-luvulle. Sen jälkeen aina 1700-luvulle saakka puhutusta keskiaikaisesta venäjistä käytetään venäjäksi nimitystä *staroruskij*, kirjaimellisesti ’vanhavenäjä’. Nykyvenäjäksi (ven. (*sovremennyj*) *ruskij jazyk*) kutsutaan vasta 1700-lukua myöhempiä kielimuotoja. Venäjän kielen kehitysvaiheita on filologian ja historiallisen dialektologian keinoin seurattu aina 1100-luvulle saakka. Muinaisvenäjän ajoilta, erityisesti ajanjaksolta 1200–1400 jKr., aineisto on päätelmien tekoa ajatellen alueellisesti liian epätasapainoista: käytettävissä on runsaasti materiaalia pohjoisesta Novgorodista; keskivenäläisistä keskuksista Rostovista, Vladimirista ja Suzdalista dokumentteja taas on säilynyt melko vähän; mongolivallan alla eläneistä etelävenäläisistä kielimuodoista sen sijaan ei kirjallisia muistomerkkejä ole juuri lainkaan. (Vlasto 1986: 302–303.) Kiovan Venäjän aikana (900-luvulta 1200-luvun alkuun) muinaisvenäjässä tiedetään tapahtuneen jonkinasteista standardoitumista kirjoitetun kielen osalta; standardin perustana oli tuolloin muinaiskirkkoslaavi. Sen sijaan puhutun kielen yleisvenäläistymisestä ei tuolta ajalta ole minkäänlaisia viitteitä, pikemminkin päinvastoin: kirjalliset dokumentit todistavat huomattavistakin eroista etelässä Kiovan alueella ja pohjoisessa Novgorodin alueella puhuttujen kielimuotojen välillä. (Vlasto 1986: 301.)

Luoteis-Venäjällä slaavien puhekieli kehittyi vähitellen pohjoisvenäläisiksi murteiksi¹⁵. Murreryhmän ytimen muodostivat Novgorodin kaupungista pohjoiseen¹⁶ puhutut murteet, joista käytetään nykyäänkin toisinaan nimitystä *varsinaisnovgorodilaiset murteet* (ven. *sobstvenno novgorodskie dialekty*). Tuohikirjeiden ja eräiden muiden kielenmuistomerkkien lingvistinen analyysi on osoittanut, että muinaisen Novgorodin laajoilla mailla oli käytössä kaksi selvästi toisistaan erottuvaa päämurretta: läntinen, jota käyttivät Pihkovan kriviitit, ja itäinen, jota puhuivat Ilmajärven sloveenit. Itse Novgorodin kaupunki ja sen lähiympäristö muodostivat näiden murteiden siirtymäalueen. Sloveenien ja kriviitien välisten intensiivisten murrekontaktien arvellaan alkaneen viimeistään 800-luvulla, ja joidenkin vuosisatojen ajan Novgorodin mailla puhuttiin erityistä sekamurretta, jossa läntiset ja itäiset piirteet yhdistyivät. Novgorodin suuruuden päivinä sekamurre todennäköisesti saavutti yleisnovgorodilaisen koineen aseman, ja sitä puhuttiin myös kaupungeissa. (Zaliznjak 1993: 192–193.)

Itäslaavien alueellisen levittäytymisen myötä kantamurteista syntyi mm. murre- ja kielikontaktien vaikutuksesta koko joukko uusia alamurteita. Varsinaisnovgorodilaisten murteiden pohjoispuolella kehittyivät vähitellen *tihvinäläismurteet* (ven. *ladogo-tihvinskaja gruppа govorov*) ja *vologdalaismurteet* (ven. *vologodskaja gruppа govorov*) sekä *valkeajärvenmurteet* (ven. *belozerskaja gruppа govorov*), joissa itävepsästä vaikutteita saaneeseen novgorodilaiseen murrepohjaan sekoittui jo 1000–1200-luvulla Rostovin ja Suzdalin alueilta tulleiden siirtolaisten puhumien murteiden piirteitä. Karjalaan asettuneiden siirtolaisten kielestä kehittyivät vähitellen nykyiset *äänisenmurteet* (ven. *onežskie dialekty*) ja *vienanmerenmurteet* (ven. *belomorskie dialekty*). Karjalan koillisosiin ja Arkangelin alueelle muodostui *arkangelinmurteiden* ryhmä (ven. *arhangel’skie dialekty*).

¹⁵ Pohjoisesta etelään 1500-luvulta alkaen suuntautunut muuttoliike on suuresti vaikuttanut nykyisten etelävenäläisten murteiden kehitykseen: Vlaston mukaan niitä voisi jopa pitää varsinkin nuorina »koloniaalisina» murteina. Pohjoisvenäläisen vaikutuksen ohella etelävenäläisten murteiden kehitystä on ohjailnut voimakas ukrainan ja valkovenäjän vaikutus. (Vlasto 1986: 302–303.)

¹⁶ Novgorodin kaupungin ja sen lähiympäristön murteet kuuluvat keskivenäläisiin murteisiin, ks. esim. Stroganova 1970: 409.

Äänisen-, vianmeren- ja arkangelinmurteet eroavat alkuperäisistä kantamurteista jo niin paljon, että niitä käsitellään nykyisissä murreluokituksissa novgorodilaismurteista erillisinä, itsenäisinä pohjoisvenäläisinä murreryhminä. (Sologub 1970: 238–289; Gerd 1979, Gerd 1987.)

Novgorod menetti 1400-luvun lopulla itsenäisyytensä, ja sen väestöstä huomattava osa joutui tekemään tilaa etelämpää tulleille siirtolaisille (Vlasto 1986: 303, 305). Muuttajien puhumat kielimuodot vaikuttivat Novgorodin seudun murteisiin varsin voimakkaasti. Myös muiden novgorodilaispohjaisten murteiden vaiheita ovat huomattavasti ohjailleet erilaiset murre- ja kielikontaktit. Äänisenmurteet ja vianmerenmurteet ovat saaneet vaikutteita itäisistä ims. kielistä. Valkeajärven murteista taas kuultaa yhtäältä niihin sulautuneen itävepsän vaikutus, toisaalta niissä tavataan asutushistoriasta selittyviä Rostovin ja Suzdalin seutujen keskivenäläisiin murteisiin palautuvia piirteitä. Arkangelinmurteiden osalta kuva on kuitenkin vielä sekavampi. Tämän murrealueen jakaa kahtia pohjoisvenäläisten murteiden jyrkin sisäinen raja, edellä useita kertoja mainittu pohjoisvenäläisten murteiden itä-länsiraja, joka kulkee pohjois-eteläsuunnassa jonkin verran Karjalan tasavallan itärajan itäpuolella (ks. kartta 3 s. 201). Rajan länsipuolella puhuttavien arkangelinmurteiden perusominaisuuksia ovat novgorodilaisuus ja voimakas suomalais-ugrilainen vaikutus, itäpuolella puhuttaville taas on novgorodilaisen perustan lisäksi leimallista voimakas Moskovan alueen etelävenäläisten murteiden vaikutus ja vain vähäinen suomalais-ugrilaisien kielten vaikutus. (Gerd ym. 1985: 30–31.) Nykyisistä novgorodilaispohjaisista murteista arkaaisimpina ja vieraasta vaikutuksesta puhtaimpina pidetään tihvinäläis- ja vologdalaismurteita (Gerd ym., painossa: 15).

2.5 KARJALA JA SKANDINAAVIT

Suomensukuisten kansojen ja itäslaavien lisäksi ovat Luoteis-Venäjän ja myös Karjalan historiassa näytelleet sängen merkittävää osaa Skandinavian viikingit. Viimeistään 700–800-luvulta alkaen viikingit tekivät kauppa- ja sotaretkiään sekä Karjalan pohjoisosiin että Laatokan seuduille ja sieltä vesireittejä pitkin aina Bysanttiin saakka. Roesdahlin mukaan Itä-Euroopan kansoista ja skandinaavien siellä tekemistä matkoista kertovat lähteet ovat monella tapaa erilaisia kuin vastaavat länsieurooppalaiset: hajanaisiksi ja vaihteleviksi itäisen lähteistön tekee ennen muuta se, että kirjoituksia on laadittu monilla eri kielillä; osaltaan vaikeaselkoisuutta lisää se, että aikansa Itä-Euroopassa skandinaavit olivat vain yksi lukemattomista kiertelevistä kansoista. Kaikkein pahimmin kokonaiskuvan hahmottamista itään suunnistaneiden viikinkien vaiheista häiritsee kuitenkin se, että vain harvat länsimaiset asiantuntijat ovat saaneet mahdollisuuden tutkia Neuvostoliitossa tehtyjä, pohjoismaalaisia koskevia arkeologisia löytöjä ja muodostaa niistä omakohtaista näkemystä. (Roesdahl 1993: 324.) Myös venäläiset tutkijat myöntävät, että skandinaaveista kertovaan lähdemateriaaliin liittyvät näkökohdat ja lähteiden tulkinta ovat usein olleet voimakkaiden nationalististen tunteiden määräämiä. Näin on ollut erityisesti sen osalta, mikä merkitys skandinaaveilla on katsottu olleen Venäjän valtion muodostumisessa. 1980-luvun puolivälistä alkaen viikinkikysymystä on kuitenkin myös venäläisessä tutkimuksessa alettu lähestyä uudesta näkökulmasta ja keskustelu skandinaavis-venäläisten kosketusten vaiheista ja luonteesta on tasapuolistunut huomattavasti. (Lebedev 1988: 79.) Aivan viime aikoina on skandinaavien ja venäläisten suhteita ruvettu tarkastelemaan en-

▷

tistä laajemmassa kehyksessä: orgaanisena osana Itämeren alueen kulttuuris-taloudellis-ta yhteisöä, jossa tapahtuneiden vuorovaikutusprosessien ja heimokulttuurien integraation myötä Koillis-Euroopan varhaiskeskiaikaiset kansakunnat ja valtiot nykykäsityksen mukaan syntyivät (mts. 80-81, 85; ks. myös Raukko ja Östman 1994).¹⁷

Karjalan pohjoisosissa ja Vienanmeren rannikolla retkeilivät vuosituhannen vaihteen molemmin puolin ennen muuta norjalaiset viikingit, joiden kauppa- ja sotaretkistä on säilynyt lukuisia kuvauksia 1100–1200-luvun skandinaavisissa saagoissa; viimeinen saagoissa mainittu retki »Bjarmiaan» ajoittuu vuoteen 1222 (Kirkinen 1963: 38–39). Väestöä liikkui pohjoisessa jo varhain myös idästä länteen. Venäläisten sopimuskirjojen perusteella tiedetään, että vuonna 1238 joukko bjarmeja — joiksi Karjalan pohjoisosien monikansallista, liikkuvaista väestöä tuon ajan asiakirjoissa kutsuttiin — asettui asumaan nykyisen Tromssan tienoille Malangeniin, jossa he sittemmin sulautuivat paikalliseen väestöön. Rauhanomaisen asutustoiminnan lisäksi asiakirjoissa on säilynyt mainintoja karjalaisten sotaretkistä Pohjois-Norjaan mm. vuosina 1302 ja 1320 (T. I. Itkonen 1942: 42). Karjalan pohjoisosissa ja Kuolan niemimaalla skandinaavit eivät koskaan saavuttaneet mainittavaa poliittista vaikutusvaltaa, eikä siellä tiedetä olleen pysyvää skandinaavi-asutusta.

Skandinaaviasutuksen väliaikaisuudesta huolimatta skandinaavis-venäläis-itämeren-suomalaiset kosketukset ovat jättäneet jälkensä Karjalan pohjoisosissa ja Kuolan niemimaalla puhuttaviin kieliin. Karjalan kielen tai itäsaamen ja muinaisen norjan kielen interferenssiä ei tietämäni mukaan ole tutkittu. Sen sijaan venäjän pohjoismurteista on osoitettu mm. sellaisia varhaisia skandinaavisia lainasanoja kuin *meduša* 'hunajakellari', *šonnuša/šomnyš/šovnyša* ym. 'alkovi; kamari; naistennurkka; kesämakuuhuone ym.' ja *podvaluša* 'kellari'. Lainojen todennäköisenä lähdekielenä pidetään Muurmännin rannikolla puhuttuja norjan murteita (Kiparsky 1975: 97–98). Vuosisatoja jatkuneilla kontakteilla Vienanmeren rantamilla ja Barentsinmeren pakkasissa oli kuitenkin kenties lainasanoja kiintoisampiakin lingvistisiä seurauksia. Vienanmeren rannikon pomorien, tromsalaisten ja Finnmarkenin asukkaiden väliset kauppakontaktit synnyttivät nimittäin kokonaan uuden kielen, *russenorskin*, skandinaavis pohjaiseksi luokitellun¹⁸ pidginin, jota norjalaiset kalastajat ja Venäjän Pohjoisen merimiehet pitkin Vienanmereltä Tromssaan ulottuvaa rannikkoa käyttivät keskinäisen kommunikaation välineenä aina ensimmäiseen maailmansotaan asti. *Russenorskin* arvellaan olleen jossakin muodossaan olemassa jo ainakin 1700-luvulla; ensimmäinnat kirjalliset lähteissä ovat kuitenkin vasta vuosilta 1812–1814. Tuolloin sen tiedetään olleen säännöllisessä käytössä, minkä perusteella sen on päätelty kehittyneen jokseenkin lopulliseen muotoonsa ennen 1800-luvun ensimmäistä neljännessä. (Holm 1989: 620–623.)

¹⁷ Lebedev (1988: 82–83) korostaa erityisesti sitä, että jatkossa viikinkikysymyksen näkökulman on oltava »itämerinen» perinteisen skandinaavis-venäläisen näkökulman asemesta: vasta silloin on mahdollista muodostaa todenmukainen kokonaiskuva niistä monipuolisista taloudellisista, sosiaalisista, poliittisista ja kulttuurisista yhteyksistä, jotka Itämeren alueen kansoja, kieliä ja kulttuureita ovat muovanneet. Hän näkee tässä ratkaisun myös venäläisten »normanistien» ja »antinormanistien» vuosikymmeniseen dilemmaan.

¹⁸ *Russenorskin* luokittelu skandinaavis pohjaiseksi pidginiksi on itse asiassa tulkinnanvaraista, sillä sen sanastosta lähes yhtä suuri osuus (39 %) on peräisin venäjältä kuin norjasta (47 %; Holm 1989: 621). Toisaalta *Russenorskillä* on osoitettu olevan läheinen yhteys toiseen pohjoisilla merialueilla käytettyyn, yksiselitteisen skandinaavis pohjaiseen pidginiin, jota islantilaiset ja muutkin pohjoiseurooppalaiset merenkävijät 1700–1800-luvulla käyttivät.

Karjalan eteläiset osat joutuivat puolestaan viikinkivaikutuksen piiriin Laatokankaupungin kautta. Kuten edellä itäslaavien ekspansion yhteydessä mainitsin, nykykäsityksen mukaan Luoteis-Venäjälle oli vuosituhaten vaihteeseen mennessä syntynyt kolme merkittävää keskusta: Pihkova, Laatokankaupunki ja Novgorod. Aiemmassa tutkimuksessa on korostettu Novgorodin roolia. Nykyisin myös Laatokankaupunki nähdään tärkeänä osana Venäjän ja Euroopan keskiaikaa: se oli jo vuosina 750–850 kansainvälisine satamiineen yksi tuonaikaisen, nopeasti muuttuvan maailman edistyksellisimpiä kaupunkeja. Tärkeiden vesireittien varrella sijaitsevana kauppapaikkana siitä tuli jo varhain mm. kansainvälisen hopeakaupan keskus. (Kirpičnikov 1988: 38–42; Roesdahl 1993: 326.) Vuoteen 850 mennessä Laatokankaupunki oli saavuttanut skandinaavis-venäläis-itämerensuomalaisen federaation pääkaupungin aseman, ja sittemmin siitä kehittyi koko Ylä-Venäjän keskuspaikka, jonka veroherruus ulottui itämerensuomalaisten ja saamelaisten asuinalueiden yli kauas pohjoiseen (Kirpičnikov 1988: 77–78).

Jo Laatokankaupungin varhaisväestö oli huomattavan monikansallista. 700-luvun puolivälissä, jolloin itäslaavit saapuivat, kaupungissa uskotaan asuneen ennen muuta suomensukuisia ja skandinaaveja (Kirpičnikov 1988: 44); myös germaanien, balttien ja muiden Itämeren tuntumassa tuolloin eläneiden eurooppalaisten tiedetään kauppamiesten johdolla jo varhain löytäneen tiensä Laatokankaupunkiin (Lebedev 1988: 84). 860-luvulta 1000–1100-lukujen vaihteeseen Laatokankaupunkia ja koko Laatokanmaaksi kutsuttua laajahkoa aluetta, joka ulottui Nevajoelta esivepsäläisten asuinseuduille, hallitsivat Ruotsin itäosista liikkeelle lähteneet viikingit (Kirkinen 1963: 22; Lebedev 1988: 80; Kirpičnikov 1988: 61; Roesdahl 1993: 322). Arkeologisten löytöjen perusteella skandinaavien on todettu jo 900–1000-luvuilla ulottaneen vaikutuspiirinsä myös Laatokan itäpuolelle, ennen muuta Aunuksenkaupunkiin, jota skandinaavisissa lähteissä kutsutaan Aluborgiksi (Kirpičnikov 1988: 59–60). Aluksi Aunuksenkaupunki oli Laatokankaupungin vasalli ja kuului kiinteästi Laatokan alueeseen. 1000-luvulla sen arvellaan kuitenkin suhteellisen itsenäisesti ulottaneen hallintovaltansa Äänisen kaakkoisrannoille ja Aunuksen kannaksen pohjoisosiin itämerensuomalaisten ja saamelaisten asuinalueille. Aunuksenkaupungin vaikutusalueella muodostui 1200-luvulla Äänisenympäristön hallintopiiri (ven. *obonežskij rjad*), johon kuuluneilla 14 leiripaikalla aluksi skandinaavit ja sittemmin venäläiset keräsivät veroja ja kävivät kauppaa. Aunuksenkaupungin vaikutusalueen uskotaan säilyttäneen autonomiansa myös sen jälkeen, kun se 1100-luvun alussa liitettiin Novgorodiin. (Kirpičnikov 1988: 69–70, 74.)

Poliittisesta valta-asemastaan huolimatta skandinaavit eivät koskaan olleet Luoteis-Venäjällä vallitsevana väestönosana eikä Laatokan alueeltakaan ole löytynyt selviä jäänteitä pysyvistä skandinaavisesta talonpoikaisasutuksesta. Niinpä skandinaavien onkin päätelty tulleen Laatokalle nimenomaan käymään kauppaa ja verottamaan sikäläistä väestöä; osan Luoteis-Venäjän keskuksissa eläneistä viikingeistä tiedetään palvelleen sittemmin myös venäläisiä ruhtinaita palkkasotureina. (Kirkinen 1963: 22; Kirpičnikov 1988: 51–52; Roesdahl 1993: 325–326.) Venäjälle syntyneen pohjoismaisen asutuksen uskotaan voittopuolisesti olleen luonteeltaan väliaikaista: käytännössä viikinkiasutus lienee organisoitu — samaan tapaan kuin Irlannissa — eräänlaisiksi kauppatalojen ja sotilastukikoh-
tien yhdistelmiksi, joissa asuttiin vain se aika, jonka kaupankäynti tai verojen keruu vaati. Koska skandinaavien tiedetään muualla Euroopassa ottaneen viljeltäväkseen maata hallintaansa joutuneilta alueilta, voidaan Roesdahlin mielestä hyvin olettaa, että jotkut ryh-

▷

tyivät maanviljelijöiksi Venäjälläkin. Jonkinasteisesta skandinaaviasutuksen pysyvyydestä todistaa Roesdahlin mukaan ennen muuta se, että Venäjällä kuolleiden viikinkien joukossa on voitu todeta olleen myös naisia. Skandinaavien vainajat on tavallisesti haudattu muiden paikallisten asukkaiden joukkoon, mikä puolestaan viittaa siihen, että eri kansallisuuksien keskinäiset suhteet olivat hyvät. Pysyvähköstä asutuksesta kertovat mm. kirjallisissa lähteissä mainitut skandinaaviset nimet sekä se, että venäjään omaksuttiin jonkin verran skandinaavisia lainasanoja. (Roesdahl 1993: 334–335.)

Lebedev on viimeaikaisissa tutkimuksissaan pyrkinyt osoittamaan, että skandinaavien ja Luoteis-Venäjän kansojen vuorovaikutus johti kaiken kaikkiaan syvälliseen kulttuuriin, poliittiseen ja taloudelliseen vuorovaikutukseen. Yhtä hahmottelemistaan kulttuuri-integraation neljästä tasosta hän kutsuu semanttisten merkkien tasoksi: tällä tasolla skandinaavien ja slaavien vuorovaikutus ilmenee mm. kiilakirjoituksen merkkisysteemien yhdentymisenä, ornamenttiikan sekoittuneisuutena, menneiden aikojen kaksikielisyysdestä kertovina heijastumina onomastiikassa sekä molemminsuuntaisina kielellisinä lainoina. (Lebedev 1988: 81–82.) Venäjän kieleen viikinkiaikana tulleita skandinaavilainoja ovat Kiparskyn (1975: 95–97) mukaan mm. sellaiset sanat kuin *berkovec* 'puuta = 163,8 kg', *varjag* 'varjagi, viikinki', *lar* 'laatikko, lipas', *skala* 'vaaka' ja *Rus* 'Venäjä'. Skandinaavisperäiseksi arvellaan myös venäjässä etnonyymien *saam*, *saami* 'saamelainen, saamelaiset' rinnalla käytettävää, *lapp*-pohjaista kansallisuustermiä *lopari* 'lappalaiset'. Sen oletetaan syntyneen Laatokanvaltion piirissä ruotsalaisena käänöslainana saamelaisten omasta etnonymistä *vuowjos*, jonka kantasana *vuowje* — samoin kuin ruotsin *lapp* — lienee merkinnyt kiilan muotoista kangastilkkuä (ks. Korhonen 1981: 44). Muinaisvenäjistä muinaisruotsiin lainautuneita ovat mm. sellaiset sanat kuin *sobol* 'soopeli', *tolk* 'tulkki' ja *græns* 'raja' (Mel'nikova 1982: 71–73). Skandinaavis-venäläisten kontaktien mahdollisia heijastumia kielten rakenteessa ei tietääkseni vielä ole selvitelty.

3. KARJALAN KANSOJEN JA KIELTEN KOHTAAMISEN LINGVISTISIÄ HEIJASTUMIA

3.1 NIMISTÖN JA SANASTON KERTOMAA: KIELELLISTÄ VAIKUTUSTA SUUNTAAN JOS TOISENKIN

Karjalan kansojen vuosituhantiset kontaktit heijastuvat monella tapaa nykypäivään. Eriytyisen selvästi etninen historia on piirtynyt paikannimistöön. Muistona ajasta, jolloin laajat alueet Karjalaa olivat saamelaisten asuttamia, on säilynyt melko paljon saamelaisperäisiä toponyymejä. Saamelaisen paikannimistön päälle, rinnalle ja lomaan ovat sittemmin asettuneet itämerensuomalainen ja venäläinen nimikerrostuma (nimikerrostumista ks. tarkemmin esim. Leskinen 1967: 81–86; Kert 1971: 10–11; Popov 1981; Gerd 1970, 1982; Gerd ym. 1985: 30–31; Korhonen 1981: 40–42). Viime vuosina erityisesti Irma Mülloksen tutkimukset (mm. Müllonen 1983, 1989, erityisesti s. 104–109, 116) ovat tuoneet paljon uutta tietoa Karjalan ja Luoteis-Venäjän nimistökerrostumista ja sitä kautta myös kansojen ja kielten vaiheista.

Lingvistiikan ja myös Luoteis-Venäjän etnosten syntyhistorian kannalta antoisia ovat mm. sellaiset saamelais-, karjalais- tai vepsäläisperäiset paikannimet, jotka esiintyvät

näiden kansojen nykyasuinsijojen ulkopuolella: esimerkiksi Arkangelin alueen nykyisin puhtaasti venäläisessä länsiosassa Karjalan tasavallan rajalta Vienanjoelle tiedetään joskus olleen itämerensuomalaista asutusta sen perusteella, että alueella on huomattavan paljon itämerensuomalaisia, erityisesti vepsäläisperäisiä paikannimiä (Gerd ym., painossa: 9; alueen saamelaisesta toponymiaasta ks. Matveev 1979: 5–14). Varhaisesta karjalaisasutuksesta saamelaisten mailla Kuolan niemimaalla taas muistuttavat vielä nykyäänkin monilukuiset karjalaisperäiset paikannimet, mm. *Akkala*, *Imantero*, *Kantalahti* ja itse nimitys *Kuola* (T. I. Itkonen 1942: 46). Paikannimistöä tutkimalla on pystytty jopa rekonstruimaan reittejä, joita pitkin eri kansat eri aikoina asuttivat Karjalan maita: esimerkiksi vepsäläisten vaellus Etelä-Syväritä Kolpin ja Lidin yläjuoksuille, Äänisen–Valkeajärven vedenjakajalle ja Valkeajärvelle sekä edelleen Pohjois-Syväritä on hahmoteltu nimenomaan toponymian tarjoaman aineiston perusteella (Mullonen 1989: 108; Gerd ym., painossa: 9).

Paikannimistön lisäksi Karjalan kansojen rinnakkaiselo ja vuorovaikutus näkyy varsin selvästi myös niiden puhumien kielten sanastoissa, mistä seuraavaksi muutama esimerkki saamelais-karjalaisten ja saamelais-venäläisten kontaktien piiristä. Karjalan kielen pohjoismurteisiin ja luoteisiin pohjoisvenäläisiin murteisiin, joiden kontaktit saameen ovat osin jatkuneet nykypäivään saakka, on kaiken todennäköisyyden mukaan lainautunut aikojen kuluessa saamelaisia sanoja. Toistaiseksi karjalan ja venäjän pohjoisimpien murteiden saamelaisperäistä sanastoa on kuitenkin tutkittu hyvin vähän. Pietarin yliopiston venäjän kielen laitoksessa on parhaillaan tekeillä kandidaatinväitöskirjana aikanaan esitettävä tutkimus, joka käsittelee luonnonilmiöihin liittyviä sanoja Vienanmeren venäläismurteissa. Työssä tarkastellaan sekä omia, slaavilaisperäisiä sanoja että itämerensuomalais- ja saamelaispohjaisia sanoja. Jo nyt tekijä on voinut todeta, että erityisesti saamelaisten sanojen osuus on kyseisessä murteessa suurempi kuin on oletettu (professori Gerdiltä keskustelussa 21.10.1993 saatu tieto).

Uusien tulokkaiden puhumista kielistä on sen sijaan osoitettu siirtyneen koko joukon uusia sanoja saameen. Erityisen paljon sanoja saameen on lainautunut karjalasta (T. I. Itkonen 1942: 49–50), jonkin verran myös suomesta ja vepsästä. Huomattava osa karjalaislainoista on hyvin vanhoja, ja sanaston evidenssiä on käytetty hyväksi mm. pyrittäessä osoittamaan, että Karjalan pohjoisosiinkin asettuneilla saamelaisilla oli jo varhain monimuotoisia kosketuksia karjalaisiin (Gerd ym., painossa: 11–12). Karjalaisperäisiä itäsaamen sanoista ovat T. I. Itkosen mukaan esimerkiksi koltan *jaam* 'verkkoliitos' < *jame(h)*; *madd* 'maa' < *mantu* ja *keäll* < *kelo* 'kelo', Akkalan *mant*, Turjan *liimme* < lehmä; Nuortijärven *xabben* 'viikset' < *habenet*; kuolansaamen *majt(a)* 'maito' ja *jaaksed* 'riisua' < *jaksoa*; Nuortijärven *astei* 'astia' ja Kiltinän *paagklants'* 'pakolainen' (1942: 49–51). Saameen kohdistuneen karjalaisvaikutuksen intensiteetistä kertoo myös vuoden 1608 verokirjaan perustuva tieto, jonka mukaan 43 % saamelaisten pakanallisista henkilönnimistä oli tuolloin karjalaisperäisiä (mts. 46). Venäjältä itäsaameen lainaamisen sen sijaan arvellaan yleistyneen vasta 1500-luvulla, jolloin saamelaisia alettiin käännyttää kristinuskoon Petsamon ja Solovetskin luostareista käsin. Lainoista valtaosan arvellaan tulleen saameen nimenomaan venäjän luoteismurteista. Suoraan venäjältä lainattiin tämän alueen saamelaismurteisiin mm. sanat *mir* 'maailma; kyläkunta', *tabak* 'tupakka', *gospod* 'jumala', *opjat* 'jälleen, taas', *sapog* 'saapas', *zabor* 'pato, lohipato' ja *vyjti* 'lähteä ulos'. (Ks. tarkemmin Korhonen 1981: 52.)

▷

Sanaston lisäksi Karjalan kansojen kontaktit heijastuvat monella tapaa myös niiden puhumien kielten kieliopillisessa rakenteessa. Itäsaamen, itäisten ims. kielten ja luoteisten pohjoisvenäläisten murteiden kieliopillista vuorovaikutusta on viime aikoihin asti selvitelty suhteellisen vähän, ja olemassa olevatkin tiedot ovat löydettävissä vain näiden kielten perustutkimukseen keskittyneistä lähteistä. Seuraavaan lukuun olen aluksi koonnut esimerkinomaisesti eräitä venäläis-itämerensuomalaisten kosketusten kielellisiä seurauksia Karjalan alueen pohjoisvenäläisissä murteissa ja karjalan kielessä. Luvussa neljä tarkoitukseksi on pohtia hieman sitä, mitä tällaiset kansojen kohtaamisen kielelliset heijastumat — erityisesti yhdistettyinä tiettyihin, kyseisten kontaktien kannalta relevantteihin sosiohistoriallisiin ja kulttuurisiin tekijöihin — mahdollisesti kertovat meille itse kosketusten luonteesta.

3.2 VENÄLÄIS-KARJALAISET KONTAKTIT: VUOROVAIKUTUSTA KAIKILLA KIELEN TASOILLA

VENÄLÄISPERÄISYYKSIÄ KARJALASSA

Venäjältä on lainautunut karjalaan lukematon määrä sanoja. Niin kutsuttuun vanhaan, kaikille ims. kielille yhteiseen lainakerrostumaan kuuluvat mm. sellaiset sanat kuin *akku-na*, *luzikka*, *palttina*, *pappi*, *risti*, *taltta*, *talkkuna*, *palttina*, *kuondalo*, *pirda*, *šoappoa* 'saapas', *värttinä*, *léävä* 'läävä', *pirtti*, *veräjä* ja *katiska*. Nuorta kerrostumaa ovat puolestaan mm. sanat *kazakka* 'palvelija', *bajari* 'pajari', *bohatta* 'rikas', *tovarišša* 'toveri', *rozboinikka* 'rosvo', *kanoava* 'kanava', *kabakka* 'kapakka', *zakona* 'laki', *detsadu* 'lastentarha', *graničču* 'raja' ja *penzija* 'eläke'. (Kalima 1952, Pyöli 1993.)

Venäjä on vaikuttanut suuresti myös siihen, miten karjalan kieltä äännetään. Yleisen käsityksen mukaan venäläistä perua ovat todennäköisesti ainakin seuraavat karjalan ominaispiirteet:

- 1) konsonanttien liudennus, esim. *t*-äänteet sanassa *tyttöne* tai *l*-äänteet sanassa *melličča* 'mylly'
- 2) laveat sibilantit, esim. *šoappoa* 'saapas', *šano* 'sanoa'; *kaži* 'kissa', *kuožali* 'kehräyspuu', *konža* 'kun', *täyži*
- 3) soinnilliset klusiilit ja sibilantit, esim. soinnillinen *-s*: *luzikka*, *nouzou*, *sizär*, *ezmäzikse*; soinnillinen *-t*: *kyndiä*, *lundu* 'lunta', *kädeh* 'käteen'; soinnillinen *-p*: *reboi*, *buolu* 'puolukka', *kebei* 'kevyt', *loitomba* 'kauemmaksi; kauempaa', *kabras-toa* 'raivata pöytä'; soinnillinen *-k*: *lugie*, *valgei* 'valkoinen', *muigei* 'hapan'
- 4) sananalkuiset soinnilliset sibilantit *z*- ja *vz*-: *zoahhafi* 'sokeri'; *žoali* 'säälí'.

Karjalan muoto- ja lauseoppiin kohdistuneesta venäjän kielen interferenssistä tiedetään toistaiseksi vasta vähän. Elena Markianova (nyk. Adel) tekee parhailaan tutkimusta venäjän vaikutuksesta sijamuotojen semantiikkaan ja syntaktiseen käyttäytymiseen karjalan kielessä. Hänen havaintojensa mukaan venäjän vaikutus heijastuu aunukselaismurteissa muun muassa siinä, että adessiivilla voidaan korvata tietyissä rakenteissa genetiiviä, esim. *tuatal kodi on valmis*, kirj. 'isällä on koti valmis'; 'isän koti on valmis'; adessii-

via käytetään toisinaan myös inessiivin asemesta, esim. *d'ärvel on kaluo* 'järvellä on kalaa' (pro 'järvessä'), ja instruktiivia käytetään paitsi toiminnan tavan myös määrän ilmauksissa, esim. *kaksin vunukoin jäin* 'jäin kahden lapsenlapsen kanssa', 'minulle jäi kaksi lapsenlasta [huollettavaksi tms.]'. (Markianova 1991: 29–32.) Selvittelin itse pro gradu -työssäni venäjän vaikutusta karjalan ja vepsän kokijarakenteisiin (lauseisiin tyyppiä *minun on kylmä; minulle tuli ikävä kotiin*), ja tällä hetkellä tutkin nesessiivirakenteita (esim. *pidäy ottoa kniiga* 'täytyy ottaa kirja'; *hänell pidäy poiga* 'hänelle on tarpeen poika, hän tarvitsee pojan'). Karjalan kokijarakenteissa venäjän kielen syntaksin vaikutus heijastuu mm. stabiilia olotilaa ilmaisevan kokijan sijanvalinnassa (sanotaan esim. *miule on nälgä* pro *miulla/miun*) sekä psyykkistä olotilaa ilmaisevien predikatiivien valenssissa (esim. *toizilla lien abie* 'toisilla tuli apea', vrt. suom. *toisilla tuli apea olo*) (Sarhimaa 1989: 114–119). Karjalassa on myös alettu käyttää venäjän tapaan mm. nesessiivisiä infinitiivikonstruktioita, esim. *miula lähtie* (kirjaimellisesti 'minulla lähteä'), jolla on karjalassa nesessiivinen merkitys 'minun täytyy lähteä' (Sarhimaa 1992b).

KARJALAISUUKSIA TAI ITÄMERENSUOMALAISUUKSIA

POHJOISVENÄLÄISISSÄ MURTEISSA

Kielellistä vaikutusta on tapahtunut myös toiseen suuntaan, mistä kertovat ennen muuta venäjään kotiutuneet lainasanat. Osa niistä on voitu osoittaa nimenomaan karjalaisperäisiksi, mutta huomattavan monien kohdalla lähtökieleksi on jouduttu toteamaan ylipäänsä itäiset ims. kielet — tai vieläkin laajemmin vain itämerensuomalaiset kielet. Venäjän kirjakieleen itämerensuomalaisia lainasanoja on päätynyt vain kymmenkunta, mm. sanat *kambala* 'kampela', *kil'ka* 'kilohaili', *korjuška* 'kuore', *morž* 'mursu', *nerpa* 'norppa', *riga* 'riihi', *salaka* 'salakka' ja *sig* 'siika'. Karjalan alueen pohjoisvenäläisissä murteissa itäisistä ims. kielistä omaksuttuja lainasanoja sen sijaan on paljon, Aleksandr Gerdin ja Muusa Savijärven arvioiden mukaan jopa tuhansia. Itämerensuomalaisia ovat esimerkiksi sellaiset murre sanat kuin *lambina* 'lampi', *salma* 'salmi', *kalgi* 'kalhu', *lah-ta* 'lahti', *loh* 'lohi', *maksa* 'maksa', *merda* 'merta', *mjanda* 'mänty', *šalga* 'salko', *taj-bal* 'taipale', *gigna* 'hihna', *girvas* 'hirvas', *kanabra* 'kanerva', *karzina* 'karsina', *kobra* 'koura', *kjurzij* 'kyrsä', *gemerja* 'hämärä', *kjutica* 'kytkyt', *mandara* 'mantere', *nodja* 'nuotio', *nurma* 'nurmi', *pudra* 'puuro', *rajda* 'raita', *tulukša* 'tulukset', *kabuša* 'keilanmuotoinen tai pyöreä juusto', *pirzat* 'itkeä, pirskottaa' ja *vingat* 'vinkua' (Savijärvi, painossa).

Itäisten ims. kielten on todettu vaikuttaneen sanaston ohella naapuruuudessaan puhuttavien venäläismurteiden ääntämykseen, mistä seuraavassa muutama esimerkki. Äänisenmurteissa *o*-äänne ääntyy karjalan kielen vaikutuksesta *oa*:na, esim. *pošla* pro *poš-la*; *oadin* pro *odin*. *e*-äänne puolestaan ääntyy *ia*:na, esim. *n'iasu* pro *nesu* (Veenker 1967: 41). Monia Karjalan alueen pohjoisvenäläisistä murteista leimaa myös voimakas itämerensuomalaistyyppinen aksentti (Seliščev 1933: 374). Yksi sen ominaispiirteistä on jokseenkin johdonmukainen pääpaino ensitavulla ims. kielten tapaan: esim. *HOrošo* pro *horošo*. Ainakin osin alkupainoisuudesta selittyy myös Vienanmeren rannikon murteiden itämerensuomalaissävyinen puheen prosodia, joka on kiinnittänyt monien alueella työskennelleiden tutkijoiden huomiota. Lindgrenin (1990: 53) mukaan aksentologit ovat osoittaneet, että pohjoisvenäläisissä murteissa lauseen tai fraasin alku on selvästi loppua

▷

painokkaampi ja intensiivisempi ja että lauserytmi muodostuu sana sanalta eikä syntagmoittain kuten yleisvenäjässä. Tämä kaikki voisi ainakin jossain määrin johtua itämerensuomalaisesta vaikutuksesta: alkupainoisuuden myötä tähän puheen rytmistä tulee itämerensuomalaisittain hakkaavaa, kun taas venäläinen soljuvuus pitkälti syntyy peräkkäisten sanojen erilaisista painosuhteista. Pohjoisvenäjän murteissa tavataan myös ims. kielten kanssa samansuuntaista pitkien ja lyhyiden vokaalien välistä pituusoppositiota: Dybon (1971: 77–84) saamien tulosten mukaan vokaalien pituus saattaa vaihdella jopa 100 prosenttia. Vienanmeren- ja eräiden arkangelinmurteiden epätavallisen heikosti kehittyneen liudennuksen on niin ikään arveltu johtuvan ims. kielten vaikutuksesta.

Pohjoisvenäläisten murteiden morfologiaan ja syntaksiin kohdistunutta vierasta vaikutusta on toistaiseksi selvitelty aika vähän systemaattisesti; alkuperältään itämerensuomalaisiksi on kuitenkin voitu osoittaa muun muassa sellaiset sananmuodostusmorfeemit kuin *-ajdat' / -andat'* (Gerd 1984: 179) ja *-ksa* (Popov 1972: 13). Karjalan kielen tiedetään vaikuttaneen pohjoisvenäläisten murteiden morfologiaan myös siten, että ne ovat provosoineet tiettyjä johto-opillisia ilmiöitä. Äänisen- ja vienanmerenmurteissa tavataan runsaasti *ga*-loppuisia sanoja. Osa niistä on karjalaisia lainoja, esim. *sarga* 'sarka' ja *selga* 'selkä'. Osassa sanoista *ga*-pääte ei kuitenkaan ole alkuperäinen, vaan se on lisätty karjalaisperäisiin sanoihin vasta venäläisessä murteessa. Tällaisia *ga*-johdoksia ovat mm. *rjandega* 'räntä'; *mudega* 'muta'; *kuloga* 'kulo' ja *galaga* 'halla' (Dolja ja Suhanova 1975: 78–84). Samaan tapaan on pohjoisvenäläisissä murteissa yleistetty suffiksia *-čču* — joka sivumennen sanottuna on karjalassa venäläisperäinen — myös sellaisiin karjalaisperäisiin lainoihin, joihin se ei alkujaan ole kuulunut (Savijärvi 1994: 101).

Suomensukuisten kielten syntaktista interferenssiä pohjoisvenäläisissä murteissa ovat selvittelleet lähinnä vain I. B. Kuz'mina ja E. V. Nemčenko; suurin osa siitä, mitä tiedämme pohjoisvenäläisten murteiden syntaktisista lainoista, pohjautuu murre syntaksin perustutkimuksissa esitettyihin arvioihin sen tai tämän piirteen mahdollisesta palautumisesta johonkin suomalais-ugrilaiseen substraattiin. Karjalan alueen venäläismurteista on kuitenkin jo pystytty osoittamaan joitakin syntaktisia rakenteita, joiden palautuminen itäisten ims. kielten interferenssiin on hyvin todennäköistä. Taustaltaan itämerensuomalaisilta vaikuttavat Kuz'minan ja Nemčenkon selvitysten valossa esimerkiksi nesessiivinen rakenne tyyppiä *nado igolka* (kirjaimellisesti 'pitää neula') 'on tarpeen neula' sekä eräät edelleenkin melko yleisesti käytetyt *est'*-kopulalliset konstruktiot, mm. *ona est' veps* (kirjaimellisesti 'hän olla vepsäläinen') 'hän on vepsäläinen' yleisvenäläisen rakenteen *ona veps* (kirjaimellisesti 'hän vepsäläinen') 'hän on vepsäläinen' sijasta (Kuz'mina ja Nemčenko 1968).

4. VOITTAJIA JA VOITETTUJA VAI KUMPPANEITA KESKENÄÄN?

Erityyppiset kielestä löytyvät lainavaikutukset kertovat monenlaisia asioita kansojen keskinäisistä suhteista. Sanalainojen evidenssin valossa on arveltu itämerensuomalaisten heimojen ja pohjoisvenäläisten rinnakkaiselon olleen hyvinkin rauhanomaista: ims. kieliin on lainattu venäjältä hyvin paljon mm. maanviljelykseen, vaatetukseen ja uskontoon liittyvää sanastoa, pohjoisvenäläiset taas ovat omaksuneet naapureiltaan esimerkiksi ka-

lastusterminologiaa sekä pohjoisten alueiden elinkeinoihin ja luontoon liittyvää sanastoa. Kontaktien arkipäiväisyydestä kertoo se, että aina ei suinkaan ole ollut kyse nk. kulttuurilainoista. Puolin ja toisin on lainattu myös paljon sellaisia sanoja, joille on olemassa käypä omakielinenkin vastine. Esimerkiksi venäjän äänisenmurteissa ims. lainasanaa *rjanda* 'räntä' käytetään rinnan sellaisten omaperäisten 'märän lumen' nimitysten kanssa kuin *šljakot*, *šljača*, *šljaka* ja *šljakot* (Myznikov 1992: 60), aunuksenkarjalassa puhutaan *dorogasta* sen sijaan, että sanottaisiin kotoperäisesti *tie* (Pyöli 1993), ja eteläkarjalaisessa Paatenen murteessa omaperäinen sana *tata* 'isä' on saanut rinnalleen venäläisperäisen sanan *papa*, *mustikkaa* kutsutaan usein venäläisittäin nimellä *tšernika* ja niin edelleen.

Lainasanojen tavoin voivat kielen rakenteessa tapahtuneet muutokset antaa tietoa paitsi kielen kehityksestä myös vallitsevista tai vallinneista yhteiskunnallisista oloista. Jos jommallakummalla (tai jollakin) kontakteissa olevista kansoista on selvä prestiisiasema muihin nähden, on kielellisen vaikutuksen suunta yleensä lähes yksinomaan sen puhumasta kielestä vähemmän arvostettujen kansojen puhumiin kieliin. Vähemmän arvostettujen kielestä siirtyy sen sijaan prestiisikielen vain yksittäisiä sanoja tai kivettyneitä fraaseja. Molemmipuolisen, laajamittaisen ja kielen eri tasoilla heijastuvan interferenssin puolestaan katsotaan useimmiten kertovan kyseisiä kieliä puhuvien kansojen tasa-arvoisesta rinnakkaiselosta. Olen edellä antanut joitakin esimerkkejä karjalan kielessä ja Karjalan alueella puhuttavissa pohjoisvenäläisissä murteissa tavattavista foneettisista, fonologisista, morfologisista ja syntaktisista paralleeleista, joista monet on jo voitu osoittaa kontaktiperäisiksi, monien kontaktiähtöisyyttä pidetään todennäköisenä ja vielä useampien mahdollisena. Kaiken kaikkiaan käytettävissä oleva evidenssi näiden kielten rakenteesta tapahtuneesta kehityksestä tukee lainasanojen temaattisen tarkastelun synnyttämää kuvaa Karjalan kansojen rauhanomaisesta rinnakkaiselosta. Lisäksi se antaa perusteita olettaa, että kummallakaan kansalla ei välttämättä ole ollut selvää ylemmyysasemaa toiseen nähden.

Kysymys karjalan kielen ja pohjoisvenäläisten murteiden suhteen luonteesta liittyy kontaktilingvistiikassa teoreettisesti kiintoisaan ongelmaan siitä, millaisten kielisosiologien ja sosiolingvististen edellytysten vallitessa kontaktien katsotaan tapahtuneen. Kielten välisiä kontaktisuhteita luonnehdittaessa tarjolla on useita käsitteitä: substraatti, superstraatti ja adstraatti. Termejä *substraatti* ja *superstraatti* käytetään perinteisesti viitattaessa sellaiseen tilanteeseen, jossa jompikumpi kontaktoineista kielistä on jäänyt kokonaan pois käytöstä sen vuoksi, että sen puhujat ovat omaksuneet yksinomaiseksi viestintävälineekseen tuon toisen kielen. Kadonnut kieli eli substraatti on usein jonkin alkuperäisväestön kieli, ja superstraatiksi jää alueelle myöhemmin tulleen väestön puhuma kieli. Viimeaikaisissa tutkimuksissa substraatin ja superstraatin käsitteet on toisinaan laajennettu kuvaamaan myös kahden tai useamman kielen suhdetta sellaisessa kontaktitilanteessa, jossa kaikki kielet säilyvät. Tällöin substraatilla tarkoitetaan sosiaalisesti alempiarvoista kieltä, superstraatilla taas prestiisiasemassa olevaa kieltä. *Adstraateiksi* kielikontaktin osapuolia kutsutaan silloin, kun molemmat tai kaikki kontaktoivat kielet säilyvät ja vaikuttavat toisiinsa. (Veenker 1967: 16; Hakulinen ja Ojanen 1976: 136; Thomason ja Kaufman 1988: 38; Lehiste 1988: 59–61; Vostrikov 1990: 8.) Kaksi- tai monisuuntaisessa vaikutussuhteessakin elävät kielet ovat käytännössä monesti jossakin määrin interferenssiltään erivahvuisia. Hockin (1986: 411) esittämässä kontaktoivien kielten asteisessa luokittelussa tällaisen kielikontaktin voimakkaimmasta osapuolesta käytetään nimitystä *vahva adstraatti*, selvästi harvemmin interferenssin lähteenä olevaa kieltä tai kieliä puolestaan kutsutaan

▷

heikoiksi adstraateiksi.

Viime aikoihin asti venäjän kielen tai sen murteiden ja entisen Neuvostoliiton alueella puhuttujen vähemmistökielten suhde on nähty yksiselitteisesti superstraatti–substraatti-suhteena. Venäjän kielen pohjoismurteiden ja karjalan kielen keskinäistä suhdetta tarkasteltaessa on kuitenkin syytä erottaa kaksi selkeästi toisistaan poikkeavaa ajanjaksoa: vuosisadat ennen 1900-lukua ja 1900-luku. Ensimmäisen ajanjakson osalta on kielikontaktin luonnetta arvioitaessa otettava huomioon ennen muuta vaikutuksen molemminpuolisuus ja se, että molemmat kontaktoivat kielimuodot ovat säilyneet ilmeisen elinvoimaisina. Huomionarvoista on sekin, että Luoteis-Venäjällä aikojen kuluessa muovautuneet kulttuuritkin ovat osoittautuneet huomattavan synkretistisiksi, monessa suhteessa jopa hybridisiksi itämerensuomalaisen ja itäslaavilaisten piirteiden sulaumiksi. Kielikontaktien merkityksestä Karjalassa puhuttavien venäläismurteiden kehityksessä puhuu selvää kieltä se, että sekä niillä alueilla, joilla itämerensuomalainen väestö on lopulta assimiloitunut venäläiseen, että alueilla, joilla se on pitkään säilyttänyt etnisen kielensä ja identiteettinsä, tiedetään kaksikielisyyden jo varhain olleen hyvinkin laajaa.

Todennäköisesti se on ollut yleistä paitsi itämerensuomalaisen asujaimiston myös Karjalaan asettuneiden pohjoisvenäläisten keskuudessa. Esimerkiksi Äänisentakaisesta Vodlajärven pogostasta, joka Kirkisen esittämän demografisen evidenssin valossa oli jo keskiajalla pitkälti venäläistynyt, on kirjallisia tietoja asukkaiden kaksikielisyydestä 1500-luvulta asti, ja pogostan tiedetään olleen osin kaksikielinen 1800-luvullakin (Rjabinin 1988: 131). Leskovin (1892: 98) havaintojen mukaan jopa Petroskoin kaupungin virkamiehistö puhui vielä 1900-luvun vaihteessa huomattavan karjalaisävytteistä venäjää, ja tiedetäänpä tunnetun pohjoisvenäläisen runonlaulajan M. M. Korguevinkin taitaneen karjalaa sujuvasti (IFE 146: 17).

Sekä kielellinen että kielenulkoinen evidenssi viittaavat siis sangen selkeästi siihen, että pohjoisvenäläisten murteiden ja karjalan kielen suhde on laajasta historiallisesta perspektiivistä parhaiten kuvattavissa nimenomaan *adstraattisuhteena*, vieläpä varsin tasavahvuisena. Kuluvan vuosisadan aikana kielten suhde on kuitenkin muuttunut ratkaisevasti. Muutoksen syistä tärkeimpiä oli neuvostoajan kansallisuuspolitiikka, joka viime kädessä tähtäsi kansallisten erojen tasoittamiseen, sekä siihen liittynyt kielipolitiikka, joka alkutempoilun jälkeen johti Karjalassa siihen, että suomen kieli nostettiin venäjän rinnalle viralliseksi kieleksi. Ratkaisu osoittautui kuitenkin karjalan kielen kannalta kohtalokkaaksi: käytännössä karjalaisten sivistyskieleksi tuli venäjä. Tähän vaikutti ensinnäkin se, että suurimmalle osalle karjalaisista suomi on kielisukulaisuudesta huolimatta vieras kieli; venäjää taas lähes kaikki jo tuolloin osasivat tavalla tai toisella. Toinen syy venäjän nousuun hallitsevaksi kieleksi oli se, että suomenkin asema oli Neuvosto-Karjalassa kaikkea muuta kuin vakaa, etenkin 1930–1940-luvulla. Kiista suomen kielen kannattajien ja karjalan ja vepsän kirjakielten luomiseen pyrkinneiden välillä repi tuolloin kansaa kahtia, ja erityisesti sotavuosina suomen kieli leimautui »fasistiseksi». (Ks. tarkemmin esim. Anttikoski 1993.)

Venäjän ja karjalan kielen suhteen muuttumiseen ovat puhtaasti poliittisten syiden ohella vaikuttaneet myös monet taloudelliset ja demografiset seikat. Yhteiskunnan modernisoituminen ja teollistuminen johti Karjalassakin 1950-luvulta alkaen nopeaan kaupungistumiseen, ja maalaisiksi leimautuneet kielimuodot — niin pohjoisvenäläiset murteet kuin karjalakin — ovat saaneet tehdä tietä yleisvenäläiselle puhekielelle. Neuvosto-

Karjalan metsätyömaat ovat vuosikymmenten ajan vetäneet puoleensa työvoimaa eri puolilta Neuvostoliittoa, minkä johdosta venäläisten ja muiden kansallisuuksien edustajien suhteellinen osuus tasavallan asujaimistosta on lisääntynyt. Näin venäjän kielen asema kansallisuuksien välisen kanssakäymisen kielenä on korostunut entisestään luonnollistakin tietä.

Venäjän kielen aseman vahvistumisella (ja tietoisella vahvistamisella) on ollut karjalan ja muidenkin vähemmistökielten puhujien kannalta huomattavaa psykologista merkitystä. Kun ihmiset alkoivat yhä enemmän yhdistää venäjän kielen kulttuuriseen ja taloudelliseen paremmuuteen, se saavutti nopeasti selkeän prestiisiaseman muihin kieliin nähden. Vähemmistökansojen omat, usein kirjakielettömät kielet puolestaan vajosivat yhä alemmaksi niiden puhujayhteisöjen omissakin arvoasteikoissa. Venäjän mahdollisimman hyvästä taitamisesta tuli elämässä selviytymisen ehdoton edellytys, ja vähemmistökielten puhujayhteisöt muuttuivat ilmeisesti hyvin nopeasti kaksikielisiksi. Yhteisötasoisena karjalais-venäläisen kaksikielisyyden ja venäjän saaman selvän prestiisiaseman vallitessa venäjän kielestä — nyt siis jo ennen muuta yleisvenäjältä — tuli vahva adstraatti ja karjala kävi koko ajan heikommaksi.

Karjalaisten kaksikielisyyden seuraukset näkyvät selvästi karjalan kielessä sellaisena kuin sitä nykyisin puhutaan: etenkin sanasto mutta myös kieliopillinen rakenne on huomattavan venäläisvoittoista. Viimeksi kuluneiden 20–30 vuoden aikana karjalais-venäläinen kaksikielisuus on erityisesti nuorten polvien keskuudessa muuttunut jatkuvasti kasvavassa määrin venäläiseksi yksikielisyudeksi: yhä useampi varttuva karjalainen osaa enää ainoastaan venäjää. Karjalan kieli on siis jäänyt selvästi alakynteen venäjään verrattuna, ja vuosisatoja vallinnut adstraattisuhde on näin vaihtunut *venäläisen superstraatin* ja *karjalaisen substraatin* suhteeksi. »Kumppaneista keskenään» on ainakin kuvaannollisessa mielessä tullut »voittajia» ja »voitettuja».

Tässä artikkelissa käsittelemieni kielten lisäksi Karjalassa puhutaan nykyisin yli kuuttakymmentä entisen Neuvostoliiton alueella puhuttua kieltä; erityisen paljon asukkaita on viime vuosikymmeninä tullut Ukrainasta ja Valko-Venäjältä. Karjalan etninen ja kielellinen maisema on siis entistäkin kirjavampi ja alueen kansojen ja kielten kontaktit aina vain moninaisempia. Kielentutkijalle Karjalan kansojen ja kielten ikiaikainen mosaiikki on ehtymättömän innoituksen lähde.

LÄHTEET

- ANTTIKOSKI, ESA 1993: Sovettisuomi? Kielenohjailua Neuvosto-Karjalassa. Painamaton pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto, Venäjän kieli.
- BERNŠTAM, T. A. 1979: Pomory. Formirovanie gruppy i sistema hozjajstva. Nauka, Leningrad.
- BORKOVSKII, V. I. 1956: Vstupitel'noe slovo. – Doklady i soobščeniya instituta jazykoznanija AN SSSR IX s. 5–7. AN SSR, Moskva.
- BUBRIH, D. V. 1945/1971: Russkoe gosudarstvo i sformirovanie karel'skogo naroda. – Pribaltijsko-finskoe jazykoznanie s. 3–22.
- CARPELAN, CHRISTIAN 1983: Suomen väestön esihistorialliset juuret. – Bidrag till kännedom

▷

- av Finlands natur och folk s. 97–108.
- ČISTOV, K.V. 1993: K voprosu o tipologii karelo-russkikh ètnografičeskikh i fol'klornyh svjazej. – Tradicionnaja kul'tura: obščecelovečeskoe i ètničeskoe problemy kompleksnogo izučeniya ètnosov Karelii. Petrozavodsk: Komitet po nacional'noj politike i mežnacional'nym otnošenijam pri sovete ministrov Respubliki Karelii s. 61–63.
- Doklady i soobščeniya 1956: Doklady i soobščeniya IX. AN SSSR, Institut jazykoznanija. AN SSSR, Moskva.
- DOLJA, T. G. – SUHANOVA, V. S. 1975: Suščestvitel'nye na -ga v russkikh govorah Karel'skoj ASSR. – Severnorusskie govory, vyp 2 s. 78–84. LGU, Leningrad.
- DYBO, V. A. 1971: O frazovyh modifikacijah udarenija v praslavjanskom. – Sovetskoe slavjanovedenie 6 s. 77–84.
- GERD, A. S. 1970: Severnorusskie nazvanija ryb i nekotorye voprosy ètničeskoj istorii Russkogo Severa. – Voprosy izučeniya severnorusskikh govorov i pamjatnikov pis'mennosti. Cerepovec.
- 1978: O jazykovom sojuze na severo-zapade RSFSR. – Areal'nye issledovanija v jazykoznanii i ètografii s. 12–13. Leningrad.
- 1979: K istorii govorov Zaonež'ja. – Severnorusskie govory, vyp. III s. 206–213. Leningrad.
- 1984: K istorii obrazovanija govorov Posvir'ja. – Severnorusskie govory, vyp. 4 s. 174–181. Izd-vo LGU, Leningrad.
- 1987: K istorii obrazovanija govorov Belomorja. – Dialektnoe i prostorečnoe slovo v sinhronii i diahronii s. 94–102. Vologda.
- GERD ym. 1985 = GERD, A. S. – LUTOVINOVA, I. S. – MIHAJLOVA, L. P. – ROŽDESTVENSKAJA, T. V. 1985: Ètničeskaja istorija Russkogo Severa v trudah jazykovedov i nekotorye voprosy teorii ètnogeneza. – Sovetskaja ètografija 6 s. 28–37.
- GERD ym. (painossa) = GERD, A. S. – MULLONEN, I. I. – MAMONTOVA, N. N.: K probleme ètničeskoj istorii pribaltijsko-finskih narodov SSSR (po dannym jazykoznanija). Severnorusskie govory, vyp. 6, Peterburg.
- GORBAČEVIČ, K. S. 1984: Russkij jazyk. Prošloe, nastojaščee, buduščee. Kniga dlja vneklassnogo čtenija (8–10 klassy). Prosveščenie, Moskva.
- HAKULINEN, AULI – OJANEN, JUSSI 1976: Kielitieteen ja fonetiikan termistöä. Toinen painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HOCK, HANS HENRICH 1986: Principles of historical linguistics. Trends in linguistics. Studies and monographs 34. Mouton de Gruyter, Berlin.
- HOLM, JOHN 1989: Pidgins and creoles. Volume II: Reference survey. Cambridge University Press, Cambridge.
- HÄMYNEN, TAPIO 1993: Liikkeellä leivän tähden. Raja-Karjalan väestö ja sen toimeentulo 1880–1940. Historiallisia tutkimuksia 170. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- IFE = Institut fol'kloristiki i ètografii AN SSSR. Petrozavodsk.
- ITKONEN, ERKKI 1961: Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta. Tietolipas 20. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. – Virittäjä 87 s. 190–229, 349–386.
- ITKONEN, T. I. 1942: Karjalaiset ja Kuolan Lappi. – Kalevalaseuran vuosikirja 22 s. 40–55. WSOY, Helsinki.
- JAILENKO, V. P. 1989: Pribaltijsko-finskaja mikrotoponimija ètnonimičeskogo obrazova-

- nija v drevnem Novgorode. – Voprosy finno-ugorskoj onomastiki s. 130–141. Iževsk.
- KALIMA, JALO 1952: Slaavilaisperäinen sanastomme. SKST 243. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KERT, G. M. 1971: Saamskij jazyk. (Kildinskij dialekt). Nauka, Leningrad.
 ——— 1982: Problemy toponimii Kol'skogo poluostrova. – Onomastika evropejskogo Severa. SSSR s. 4–9. Murmanskoe knižnoe izdatel'stvo, Murmansk.
- KIPARSKY, VALENTIN 1975: Russische historische Grammatik. Band III. Entwicklung des Wortschatzes. Carl Winter/Universitätsverlag, Heidelberg.
- KIRKINEN, HEIKKI 1963: Karjala idän kulttuuripiirissä. Bysantin ja Venäjän yhteyksistä keskiajan Karjalaan. Historiallisia tutkimuksia LXVII. Suomen Historiallinen Seura, Rauma.
 ——— 1970: Karjala idän ja lännen välissä I. Venäjän Karjala renessanssiajalla (1478–1617). Historiallisia tutkimuksia LXXX. Kirjayhtymä, Helsinki.
- KIRPIČNIKOV, A. N. 1988: Ladoga i ladožskaja zemlja VIII–XIII vv. – Istoriko-arheologičeskoe izučenie Drevnej Rusi. Itogi i osnovnye problemy. Slavjano-russkie drevnosti, vyp. 1 s. 38–79. LGU, Leningrad.
- KOMJAGINA, L. P. 1984: Sootnošenie izogloss i izopragn na territorii sovremennoj Arhangel'skoj oblasti. – Severnorusskie govory, vyp. 4 s. 155–164. LGU, Leningrad.
- KOPONEN, EINO 1991: Itämerensuomen marjannimistön kehityksen päälinjoja ja kantasuomen historiallista dialektologiaa. – SUSA 83 s. 123–161.
- KORHONEN, MIKKO 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KREINDLER, ISABELLE T. 1989: Soviet language planning since 1953. – M. Kirkwood (toim.), Language planning in the Soviet Union s. 46–63. Macmillan, London.
- KRINICNAJA, N. A. 1979: K voprosu o vzaimodejstvii russkoj i karel'skoj fol'klornyh tradicij (po materialam predanij Karelii). – K istorii malyh narodnostej Evropejskogo Severa SSSR s. 132–140. AN SSSR, Petrozavodsk.
- KUZ'MINA, I. B. – NEMČENKO, E. V. 1968: K voprosu ob upotreblenii *est'* v russkih govorah. – Materialy i issledovanija po obščeslavjanskomu lingvističeskomu atlasu s. 144–170. Nauka, Moskva.
- LAINEN, ANTTI 1993: Tiedemiesten Suur-Suomi. – Eeva-Liisa Aalto & Rauno Endén (toim.), Itä-Karjalan tutkimus jatkosodan vuosina. Historiallinen Arkisto 102 s. 92–202.
- LEBEDEV, G. S. 1988: Rus' i čud', varjagi i goty (itogi i perspektivy istoriko-arheologičeskogo izučeniija slavjano-skandinavskih otnošenij v I tys. n. e.). – Istoriko-arheologičeskoe izučenie Drevnej Rusi slavjano-russkie drevnosti 1 s. 79–99. Izvo LGU, Leningrad.
- LEHISTE, ILSE 1988: Lectures on language contact. M.I.T. Press, Cambridge, Mass.
- LES = Lingvističeskij ènciklopedičeskij slovar' 1990. Moskva, Sovetskaja ènciklopedija.
- LESKINEN, V. 1967: O nekotoryh saamskih gidronimah Karelii. – Pribaltijsko-finskoe jazykoznanie s. 79–88.
- LESKOV, N. O. 1892: O vlijanii karel'skogo jazyka na russkij v predelah Oloneckoj gubernii – Živaja Starina, vyp. 4 s. 97–103.
- LINDGREN, NELLI 1990: Akcentologičeskaja karakteristika severnorusskoj rukopisi XVII veka. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

- LUK'JANCENKO, T. V. 1979: Rasselenie kol'skih saamov v XVI–XVII vv. – K istorii malyh narodnostej Evropejskogo Severa SSSR s. 14–23. AN SSSR, Petrozavodsk.
- MARK, KARIN 1970: Zur Herkunft der finnisch-ugrischen Völker vom Standpunkt der Anthropologie. Tallinn.
- MARKIANOVA, E. L. 1991: O vlijanii russkogo jazyka na sintaksis i semantiku padežej livvi-kovskogo dialekta karel'skogo jazyka. – Pribaltijsko-finskoe jazykoznanie s. 29–32.
- Material'naja kul'tura 1981 = Material'naja kul'tura i dekorativno-prikladnoe iskusstvo segozerskih karel konca XIX-načala XX veka. Nauka, Moskva.
- MATVEEV, A. K. 1979: Drevnee saamskoe naselenie na territorii Severa Vostočno-Evropejskoj ravniny. – K istorii malyh narodnostej Evropejskogo Severa SSSR s. 5–14. Petrozavodsk.
- MEL'NIKOVA, E. A. 1982: Drevnerusskie leksičeskie zaimstrovanija v švedskom jazyke. – Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR s. 62–75. Moskva.
- MIHAJLOVA, L. P. 1993: Leksičeskaja interferencija v russkih govorah Karelii i pribaltijsko-finskih jazykah. – Tradicionnaja kul'tura: obsčeočlovečeskoe i ètničeskoe problemy kompleksnogo izučeniya ètnosov Karelii s. 67–75. Komitet po nacional'noj politike i mežnacional'nym otnošenijam pri sovete ministrov Respubliki Karelii, Petrozavodsk.
- MOŽEJKO, I. S. – IGNATENKO, A. P. 1978: Drevnerusskij jazyk. Izdanie vtoroe, dopolnennoe. Vyšejšaja škola, Minsk.
- MSFOu = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne.
- MULLONEN, IRMA 1983: Gidronimija bassejna r. Ojat'. Avtoreferat dis. na soisk. uč. st. kand. ist. nauk. Tartu.
- 1989: Vepsskie ojkonomičeskie formanty. – Voprosy finno-ugorskoj onomastiki s. 102–117. Iževsk.
- MYZNIKOV, S. A. 1992: Ob areal'noj distribucii meteorologičeskoj leksiki v Obonež'e. – Problemy russkoj lingvističeskoj geografii s. 60–63. Sankt-Peterburg.
- NEROZNAK, V. P. 1989: Tipy jazykovyh obščnostej: areal'naja obščnost'. – Serija literatury i jazyka AN SSSR, tom 48, čast' 5 s. 401–409.
- NISSILÄ, VIILJO 1967: Die Dorfnamen des alten lüdischen Gebietes. SUST 144. Helsinki.
- OJANEN, MUUSA 1985: Adjektiivikategoria venäläis-lyydiläisissä kontakteissa. Lingvistiinen interferenssitutkimus. SUST 188. Helsinki.
- Pis'mennye izvestija 1990 = KOCKURKINA, S. I. – SPIRIDONOV, A. M. – DZAKSON, T. N. 1990: Pis'mennye izvestija o karelah. Karelija, Petrozavodsk.
- POOL, JONATHAN 1976: Developing the Soviet Turkic tongues: the language of the politics of language. – Slavic Review 3 s. 425–442.
- POPOV, A. I. 1972: Russkie narodnye govory i vlijanie inojazyčnyh sosedej (etimologičeskie etjudy). – Voprosy izučeniya leksiki russih narodnyh govorov. Dialektnaj leksika 1971 s. 5–13. Nauka, Leningrad.
- 1981: Sledy vremen minuvših. Nauka, Leningrad.
- PYÖLI, RAIJA 1993: Karjalaiset kielenvaihtotilanteessa. Venäjän kielen aiheuttamat sanaston muutosprosessit aunuksenkarjalassa. Julkaisematon lisensiaatintutkimus. Joensuun yliopisto, Venäjän kieli.
- RAUKKO, JARNO – ÖSTMAN, JAN-OLA 1994: Pragmaattinen näkökulma Itämeren kielialuee-

- seen. Publications of the Department of General Linguistics 25. University of Helsinki.
- RJABININ, E. A. 1988: Finno-ugroskie plemena severnoj Rusi (k problemu arheologičeskogo izučenija) – Istoriko-arheologičeskoe izučenie Drevnej Rusi. Slavjano-russkie drevnosti 1 s. 116–136. Izd-vo LGU, Leningrad.
- ROESDAHL, ELSE 1993: Viikingit. Suom. Hannes Virrankoski. Otava, Helsinki.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1977: Suomalaisen esihistorian kysymyksiä. – Virittäjä 81 s. 119–136.
- 1993: Suomalaisen ja saamelaisen juuret. – Kieliposti 1 s. 10–13.
- SARHIMAA, ANNELI 1989: Venäjän kielen vaikutuksesta karjalan ja vepsän kokijalauseisiin. – Muusa Ojanen & Ilkka Savijärvi (toim.), Kielikontakteja I. Kielitieteellisiä tutkimuksia 13 s. 101–126. Joensuun yliopisto.
- 1991: Investigating Russian/Karelian language contacts: explication of a linguistic-historical framework. – Muusa Ojanen & Marjatta Palander (toim.), Language contacts East and West. Studies in languages 22 s. 54–78. University of Joensuu, Joensuu.
- 1992a: Karelian Sprachbund? Theoretical basis of the study of Russian/Baltic-Finnic contacts. – Finnisch-ugrische Forschungen L 3 s. 209–219.
- 1992b: Infinitiivirakenne nesessiivisyyden ilmaisukeinona karjala-aunuksessa. – Virittäjä 96 s. 323–348.
- SAVIJÄRVI, MUUSA 1994: Itämerensuomalaiset lainasanat venäjän kielessä. – Väinö Jääskeläinen & Ilkka Savijärvi (toim.), Tieten tahtoen. Studia Carelica Humanistica 3 s. 95–104. Joensuun yliopisto.
- (painossa): Itämerensuomalaisista sanalainoista pohjoisvenäläisissä murteissa. – Stockholm Studies in Finnish language and Literature 10. Stockholm University.
- SELIŠCEV, A. M. 1933: Zum Studium der finnisch-ugrisch-russischen Beziehungen. – MSFOu 67 s. 369–376.
- SIHVO, HANNES 1973: Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaihteita autonomian aikana. Joensuun korkeakoulu, Jyväskylä.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SOLOGUB, A. I. 1970: Osnovnye gruppy govorov severnogo narečija. – Obrazovanie severnorusskogo narečija i srednerusskih govorov po materialam lingvističeskoj geografii s. 238–289. Nauka, Moskva.
- STROGANOVA, T. JU. 1970: Zapadnye srednerusskie govory. – Obrazovanie severnorusskogo narečija i srednerusskih govorov po materialam lingvističeskoj geografii s. 392–452. Moskva, Nauka.
- SURHASKO, JU. JU. 1981: O russko-karel'skom ètnokul'turnom vzaimodejstvii (po materialam svadebnoj obrjadnosti konca XIX-načala XX v.). – Russkij Sever s.260–271.
- SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia.
- THOMASON, SARAH GREY – KAUFMAN, TERRENCE 1988: Language contact, creolization, and genetic linguistics. University of California Press, Berkeley.
- Tradicionnaja kul'tura 1993 = Tradicionnaja kul'tura: obščecelovečeskoe i etničeskoe problemy kompleksnogo izučenija ètnosov Karelii. Komitet po nacional'noj politike i mežnacional'nym otnošenijam pri sovete ministrov Respubliki Karelii, Petrozavodsk.
- USPENSKIJ, B. A. 1988: Istorija russkogo literaturnogo jazyka.

- VEENKER, WOLFGANG 1967: Die Frage des finnougri-schen Substrats in der Russischen Sprache. Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series 82. Indiana University Press, Bloomington.
- VINOGRADOV, V. V. 1964: Osnovnye itogi i zadatci razrabotki voprosov pis'mennosti i razviti-tija literaturnyh jazykov narodov SSSR. – Voprosy razviti-tija literaturnyh jazykov narodov SSSR v sovetskiju èpohu s. 10–28. Izd-vo Akademii Nauk Kazahskoj SSR, Alma-Ata.
- VITOV, M. V. 1962: Istoriko-geografičeskie očerki Zaonež'ja XVI–XVII vekov. Izd-vo MGU, Moskva.
- VLASTO, A. P. 1986: A linguistic history of Russia. Clarendon Press, Oxford.
- VOSTRIKOV, O. V. 1990: Finno-ugorskij substrat v russkom jazyke. Sverdlovsk.
- Vzaimovlijanie 1987 = Vzaimovlijanie i vzaimoobogaščenie jazykov narodov SSSR. Nauka, Moskva.
- WIIK, KALEVI 1992: Suomen kielen ja murteiden syntykysymyksiä. – Hannu Remes (toim.), Lähivertailuja 6. Kielitieteellisiä tutkimuksia 27 s. 85–110. Joensuun yliopisto.
- 1993a: Volgalaiskansojen ja -kielten syntykysymyksiä. Turun yliopisto.
- 1993b: Itämerensuomalaisten kansojen ja kielten syntykysymyksiä. Joensuun yliopiston vieraiden kielten laitoksessa 18.11.1993 pidetyn vierailuluennon moniste ja luentomuistiinpanot.
- ZALIZNJAK, V. L. 1993: K izučeniju jazyka berestjanyh gramot. – Novgorodskie gramoty na bereste (iz raskopok 1984–1989 gg.) s. 191–321. Nauka, Moskva.

KARELIAN PEOPLES AND LANGUAGES IN CONTACT: SETTLEMENT HISTORY AND LINGUISTIC CONSEQUENCES

Linguists have recently become increasingly interested in the role played by language contacts in the development of the languages spoken in Karelia and also more widely in Northwest Russia. Traditional research, which sought to prove one-way influences, has now been complemented by studies of multidirectional contact and convergence processes. Nowadays, research in the Northwest Russian language area is also multidisciplinary, and a central aim is to combine research results from different fields in order to produce a holistic description of the area's ethnic, cultural and linguistic history.

The article traces the main stages of Karelian settlement from the original inhabitants to the present day, and discusses issues concerning the birth and development of the main languages that have been, or are, spoken in the area (Eastern Sami, Karelian, Veps, and the northwestern dialects of North-

ern Russian). It begins with a survey of the ethnic and linguistic history of Karelia; the main lines of settlement development are summarized in a series of four maps at the end of the article (Appendix 1). The survey includes brief accounts of a number of linguistic changes which have so far been attributed to mutual influence. The linguistic consequences of Russian-Karelian language contacts are then illustrated by means of an example: this shows the complex effects which the coexistence of the Karelian peoples has had on the languages they have spoken through the ages. A main objective here is to show that at least as regards the eastern Baltic-Finnic languages and the northwestern dialects of Northern Russian, the phenomenon is one of interference in the literal meaning of the term, 'getting mixed up with one other'.

The article is the most comprehensive of the linguistically oriented accounts available concerning the state of historical and linguistic research on Karelia. It is largely based on Russian-language sources, and aims to bring this research to the attention of Finnish readers. As a fairly wide-ranging survey of the field, it also seeks to be of use to those writing dissertations etc. on language contacts, and should provide background material for elementary studies on Karelia. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Joensuun yliopisto, PL 111, 80101 Joensuu